
Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657—59 belyste ved jyske Tingbøger.

AF

Thyge J. Søegaard †.

De Tilstande, hvori store Dele af Jylland, men især Egnene omkring Kolding, Fredericia og Vejle bleve bragte under Krigene 1657—59, og som endnu i mange Aar efter tyngede paa Befolkningen som en overvældende Byrde, en Ulykke, findes Led for Led beskrevne i Herredstingbøgerne, i Tingsvidner og i en uendelig Kæde af Klager og Nødraab.

Det er vel tvivlsomt, om større Nød nogensinde har raadet i Danmark end den, Svenskerne og især Polakkerne bragte over den sydøstlige Del af Nørre-Jylland i Aarene 1657—59.

De otte Herreder, som udgjorde Koldinghus Len, og af disse igen de frugtbare østlige Egne led haardest, skønt ogsaa vide Egne længere Vest og Nord paa i Landet

---

Paa den her trykte Afhandling havde dens Forfatter, afdøde Oberstløjtnant Thyge J. Søegaard arbejdet i længere Tid og tiltænkt Historisk Tidsskrift den til Offentliggørelse. Endnu paa sit sidste Sygeleje var han sysselsat med at gøre den færdig og naaede vist saa omtrent at faa lagt sidste Haand paa den. Efter hans Død blev den af hans Arvinger indleveret til Redaktionen, der kun har foretaget nogle Smaarettelser i den.

maatte døje meget; man kan i det hele taget sige, at saalangt Polakkerne naaede, var der ingen Grænser for de Lidelser, som kunde komme over Befolkningen.

Der er ingen af disse Herreders Tingbøger fra Krigsaarene opbevaret; de ældste, som findes i Landsarkivet i Viborg, ere fra 1660 og 1661; men derved er næppe meget tabt, da der i Krigsaarene ikke er bleven ført ret mange Klager paa Tinge¹⁾; enhver har været fuldt optaget af sine egne allernærmeste Forhold, og først da der kom Ro i Landet, og Kravene om Landgilde, Tiende, Arbejdspenge, Hovning o. s. v. vendte tilbage, meldte Klagerne sig.

Vi skulle nu se Forholdene i Brusk Herred belyste ved Tingbøgerne fra Aar 1661—67.

Som ovenfor formodet, er Administrationen af Herrederne paa forskellig Maade bleven prisgiven Tilfældigheder under Krigen; herpaa ses et tydeligt Bevis i en Dom af 12. Januar 1661 angaaende de af Kronens Gaarde, som ikke ere fæstede bort:

„Da efterdi ingen Bevis for Fogden fremlægges eller nogen Underretning om, hvo der besidder Kronens Gaarde og haver fæst, eller hvo der haver undviget deres Gaarde, de udi Fæste haver og dennem ikke besidder, tilmed ikke specificeres, hvormange Gaarde der ere Enker levendes til. — Da vidste Fogden ikke rettere derom at

¹⁾ Vi har en Tingbog fra Refs Herred paa Thy, hvortil Krigen ogsaa naaede, som for Aaret 1658 kun tæller 5 beskrevne Blade og intet af Interesse indeholder angaaende Krigen, det samme gælder Hids Herreds Tingbog 1657—59, i Vor Herred holdtes ikke Ting fra 21. Aug. 1657 til 28. Oktbr. 1659, i Slet Herred var Tinget lukket fra 1. Septbr. 1657 til 22. Maj 1660 o. s. v. Jfr. Listen, der slutter denne Afhandling.

kende, end saa mange her udi Herredet, som ikke haver fæst, jo bør at fæste eller ogsaa stande Øvrighed frit for at fæste, til hvem det udi Fæste maa forundes“.

Her er altsaa fuldstændigt Kaos; man ved ikke, hvem der er Fæster paa Kronens Gaarde, og hvem der maatte være rømmet, eller hvor det er en Mand, der staar for Styret, og hvor det er en Enke.

Før Krigen havde der været forholdsvis Velstand paa Egnen; der var mange Selvejer-Bønder i gode Kaar, og Bondeboer, som ved Dødsfald bleve opgjorte før Ufredstiden, vare efter hine Tidens Forhold ofte ret betydelige, d. e. 3—400 Rigsdaler. Men alt gik tabt, Børnene mistede den dem faa Aar i Forvejen tillagte Arv og maatte sammen med Moder eller Værge forlade deres Hjem brændende Tomter.

Her nogle Eksempler:

1661. — Skifte og Besigtigelse efter sl. Olluf Jensen i Bramdrup . . . den Krongaard, som han havde paaboet, fandtes af Fjenderne og Krigsfolket¹⁾ i forleden Fejdetid ganske ruineret, nedbrudt og øde, saa der paa Stedet intet fandtes at registrere eller vurdere i nogen Maade.

. . . . Det var Vidnerne fuldt vitterlig, at Fjenderne og Krigsfolket havde ganske ruineret og nedbrudt den Gaard, som sl. Jørgen Jensen i Hørup paaboede, og aldeles bortplyndret hans og hans Hustrus Gods og Formue.

Jens Nielsens Enke og Børn i Dons blev alt deres Gods og Formue af Fjenderne og Krigsfolket frarøvet, og de bleve i Elendighed fra Hus og Hjem forjaget.

Sl. Hans Pedersen af Tyvkjær døde i forleden Fejdetid, og al hans Gods og Formue, „rørendes og urørendes“, blev

¹⁾ Naar Udtrykket „Krigsfolket“ stadig bruges i Tingbøgerne ved Siden af „Fjenderne“, saa maa hermed forstaas vore allierede, især Polakkerne, i Modsætning til de svenske.

hans Hustru af Fjenderne og Krigsfolket frarøvet og deres Bolig nedbrændt.

En anden Enke i Tyvkjær blev ligeledes frarøvet alt af Fjenden, og hun maatte søge sit Brød i Armod hos fremmede.

Afdøde Christian Hansen i Eltang havde været en velhavende Mand, men hans Gods og Formue var af Fjenderne og Krigsfolket bleven lagt øde og deres Gaard og Huse afbrændt, saa de derover var geraadet i stor Armod og baade Hustru og Børn havde gaaet og betlet deres Føde paa fremmede Steder.

En Enke i Eltang udplyndres, hendes Gaard afbrændes, og hun „forjages ud i Armod at igen leve“.

Slotsmøllen blev nedbrændt af Svenskerne.

Landerupgaard var i Fejdetiden „afbrændt, opbrudt og ganske øde“.

Alle Gaarde og Huse i Nebel Sogn bleve afbrændte paa fire Steder nær.

Som her anført, kunde der fortsættes med mange Eksempler, alle med den samme knappe Angivelse af Plyndring og afbrændte Gaarde, af ruinerede og forjagede Beboere. — I Almindelighed kan siges, at de Gaarde, hvis Ejere eller Fæstere døde i Ufredstiden, ere alle, saa vidt Tingbøgerne give Underretning, blevne nedbrændte, nedrevne eller paa anden Maade ødelagte af Fjenden og Krigsfolket, og Enkerne med deres Børn have maattet forlade dem, medens den rørlige Ejendom, Bohave, Besætning o. s. v. er bleven dem frarøvet, og de have været overladte til den yderste Fattigdom og Hjælpeløshed.

Pietet over for værgeløse Enker og Børn have de svenske og polske Tropper ikke kendt; tværtimod det lille Trin, som Gærdet her var lavere, end hvor der var en Mand paa Gaarden, blev overalt benyttet til at give de onde og barbariske Instinkter fri Tøjler.

For Svenskernes Vedkommende er det mere forstaaeligt, de vare nu naaede saa langt frem mod Angrebspunktet, Frederiksodde, at hver Time kunde bringe dem kendeligt nærmere ind til det Felt, hvor det gjaldt Liv og Død, de bleve da efter hin Tids Aand og Sædvane hensynsløse over for alle andre. Polakkerne derimod hvilede i disse Egne Maaned efter Maaned som i den dybeste Fred, efter at Koldinghus var erobret, og dog overgik deres Voldshandlinger langt de svenskes.

For at faa en nøjagtig Fortegnelse over „hvor megen Bygning, der findes paa hvert Sted“, og hvor meget der fattes, „som i forleden Fejdetid er bleven afbrændt, nedbrudt og øde“, afholdtes i Juni Maaned 1662 et Syn over alt Kronens Gods i Herredet.

Det vilde føre for vidt at følge dette Syn Herredet over, og det vil heller ikke være nødvendigt for en tilfredsstillende Bedømmelse af Tilstande under Krigen og to Sommere efter, et Par af de større Sogne ville give tilstrækkeligt.

Vi vælge Viuf Sogn, som ligger midt i det frugtbare Land og omtrent 2 Mil fra Frederiksodde.

Hans Hansen har opsat paa et afbrændt Sted 2 Huse, fattes 2 Huse.

Hans Pedersen, opsat paa et afbrændt Sted 12 Fag Hus, behøver endnu 3 Huse.

Mikkel Jensen, opsat paa sin sl. Faders afbrændte Bondegaard 14 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Jep Goresen, paa den Halvbondegaards afbrændte Sted opsat 6 Fag Hus, fattes 4 Huse.

Søren Mogensen har opsat paa sit afbrændte Sted 14 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Den afbrændte Bondegaard, Anders Pedersen paaboer, er opsat et Ladehus og 3 Fag lidet Hyttehus, behøver endnu 4 Huse.

Christen Iversens Gaard, 2 Fag gammelt Hus og 25 Fag, fattes endnu 2 Huse.

Iver Iversens Bondegaard, findes at være opsat paa et afbrændt Sted 15 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Præstens Anneksgaard, findes alle Husene, 33 Fag, dog brøstfældig.

Sl. Peder Mogensens Gaard, findes et Hus brøstfældigt, og er 3 Huse borte.

Peder . . . .¹⁾ staar Salshuset 16 Fag, og nylig oprejst . . . Fag Hus, fattes endnu 3 Huse.

Jens Mikkelsens Bondegaard, er opsat paa et afbrændt Sted 10 Fag, fattes 4 Huse.

Den halve Bondegaard, Hans Kvods i Horsted, afbrændt og øde.

Peder Jørgensen Ulf haver tvende Boliger, den ene øde, haver opsat paa den andens afbrændte Sted 6 Fag Hus, fattes endnu et Hus.

Mads K. . . . . opsat paa et afbrændt Sted 5 Fag, fattes 2 Huse.

Mads Smeds afbrændt og øde.

Tøger Christensens øde og boer i en anden Bolig.

Peder Mikkelsens øde.

Harte Sogn:

Bartel Las Madsen, Sognefogdens Gaard, fandtes 2 Huse nogenledes forfærdiget og 2 Huse borte.

Hans Christensens Gaard, er opbyggt 10 Fag Hus paa et afbrændt Sted, 3 Huse slet borte.

Oluf Olufsens Gaard er rent nedbrændt.

Jep Sørensens Gaard, staar 7 Fag Hus, 2 Huse slet borte.

Borgmester Simon Daur i Kolding, hans Gaard rent afbrændt og øde, opsat 2 Huse paa det afbrændte Sted, og fattes der endnu 2 Huse.

Jens Nielsen uden Salshus og nylig igen derpaa opsat et Hus, fattes 2 Huse.

Sl. Mads Pedersens Gaard afbrændt og øde.

¹⁾ Kanten af Tingbogsbladet er her og flere Steder i det følgende borte.

Sl. Iver Jepsens Bondegaard rent afbrændt og øde, opsat 8 Fag, fattes 3 Huse.

Paaby Præstegaard, alle Husene siden Fjendens Tid forfærdiget og forbedret uden 12 Fag, der fattes.

Peder Hansens Gaard, findes alle Husene nylig forfærdiget, — ligeledes 2 andre Gaarde.

Stalderupgaard findes afbrændt og øde, berettes at leve to af Børnene til¹⁾).

Stubdrup:

Den Selvejergaard, sl. Mads Pedersens Arvinger i Harte tilkommer, findes ganske afbrændt og øde.

Christen Mikkelsens Gaard, findes 12 Fag Hus og fattes 3 Huse.

Sl. Thomes Madsens Gaard afbrændt og øde, berettes at leve tvende Børn til.

Iver Sørensen, findes 3 Huse ruineret, fattes et Hus.

Endvidere ere 3 Boel øde.

Endvidere kan nævnes fra Eltang, Vilstrup og Herslev Sogne:

Stenderup:

Hans Hansens Gaard, findes 15 Fag, fattes 24 Fag.

Mads . . . . . Gaard, findes 12 Fag, fattes 40 Fag,

Børnene leve til Gaarden.

Niels . . . . . Gaard, findes ikkun Nederdelen af 11 Fag, fattes 30 Fag, Sønnen lever til Gaarden og er Soldat.

Mads . . . . . Gaard er øde undtagen 6 Fag, fattes 34 Fag.

Præstegaarden, findes 28 Fag Hus, fattes 40 Fag.

Vilstrup: 9 øde Gaarde og Huse, Resten omtr. som i Stenderup.

Højrup: 5 øde Gaarde, Resten mangler lidt over Halvdelen af Bygningerne.

¹⁾ Oplysninger af den Art kunne næppe betragtes som andet og mere end en velvillig Tilføjelse fra de Bønders Side, som vare valgte til Synsmænd; nogen reel Betydning have de ikke kunnet faa for Børnene, da det for Kronen gjaldt om at faa Gaardene bortfæstede saa snart, det lod sig gøre.

Hvad her er anført, er paa det nærmeste Gennemsnitstilstanden for Herredets Krongaarde og Boel.

I Aaret 1665 gentoges Synet, det var da som Helhed lidt forbedret; et Hus eller to var kommet til paa mange Gaarde, men til Gengæld vare andre helt faldne ned. Det gik langsomt, meget langsomt med Herredets Genoprejsning.

Præsterne vare her saa vel som andre Steder i Landet i særlig Grad Genstand for Polakkernes Forfølgelse; var det af religiøse Grunde? eller var det, fordi de som Mellemænd og Tolke for Bønderne særligt maatte lide som de, der vare nærmest ved Haanden, naar Raahed og onde Instinkter krævede et Offer, fordi Bønderne ikke kunde tilfredsstille Polakkernes Krav?

Stenderup Præstegaard blev ganske ruineret og næsten øde, Salshusets Vægge vare opsatte med Gærdsel, og til Præsten var bygget en lille Kvist paa 3 Fag, de øvrige Bygninger vare i tilsvarende Stand; — dette var saa sent som i Sommeren 1663.

Paaby Præstegaard var i Fejdetiden bleven fuldstændig ødelagt, og den var derfor paa nævnte Tidspunkt genopbygget paa et Hus nær.

Salshuset til Starup Præstegaard var afbrændt, og der var indrettet 4 Binding Hus til Præsten at sidde i. Den samme Skæbne var overgaaet Herslev Præstegaard, og der var sørget for Præsten ved at indrette nogle Fag Hus til hans Ophold; ogsaa Udbygningerne vare ødelagte i Fejdetiden.

I Eftersommeren 1662 er der holdt Syn over samtlige Herredets Skove; om nogle hedder det, at de ere forhuggede fra gammel Tid af, flere ere forhuggede i

Fejdetiden, andre ere „ved Magt“, og kun Starup og Viuf Skove ere „vel ved Magt“.

Den følgende Sommer, 2. Maj 1663, gentoges Skovsynet; men nu fik det en hel anden Karakter, det benyttedes til at vende Front mod Bønderne, Selvejere saa vel som Fæstere, og til et økonomisk Angreb paa dem.

Slotsfogden paa Koldinghus, Jacob Lauridsen, som havde ledet Synet, fordrede Dom over alle de Bønder i Herredet, i hvis Skovdrifter man havde fundet Hugst af ikke-udviste Træer¹⁾.

Han paastod, at enhver maatte svare til sin Skovpart, Selvejere saa vel som Kronens Tjenere, og derfor deres Bøde til kongl. Majst at udlægge efter sædvanlig Takst, eller enhver for sin Part at være Udpantning undergivent.

Herpaa svarede Selvejer Peder Jensen i Tolstrup²⁾: „At ikke skulde hannem overbevises, at han haver hugget paa sin Skovpart til Upligt videre end til sin nødtørftig Ildebrand, forment og Selvejer ej burde at betale igen, hvis de en Gang dyre nok haver købt og betalt, og være den samme Ret undergivent, som dennem, der hugger paa Kronens Skov uden Hjemmel og Minde, mente sig derfor den Tiltale kvit at være“. I lige Maade mødte 17 andre, som vidnede, at de ej havde hugget noget „uforvist“. — Men Herredsfogden dømte i Overensstemmelse med Slotsfogdens Paastand, at Bønderne maatte betale, hvad der savnedes.

¹⁾ De udviste Træer bleve stemplede paa Stubben med Kongens eller Lensmandens Stempel, og de, der savnede dette Stempel, henføres ved Synet under „ulovlig Skovhugst“.

²⁾ Alle de Tolstrup Gaardmænd vare Selvejere.

Med denne Dom var der gjort et første Skridt til en Forfølgning, der var saa meget mærkeligere, som den saa aabenbart modarbejdede Kronens og Lenets Interesse, der maatte være saa hurtigt som gørligt at faa de Hundreder af afbrændte, nedbrudte og øde Gaarde lidt paa Fode igen, saa der atter kunde svares en Afgift til Stat og Administration, hvilket dog baade først og sidst var Maalet.

Men de mange Embedsmænd paa Lenet fra Slots- og Ridefoged ned over: Herredsfoged, Delefoged, Herredsskriver, Præst, Skovrider, Kirkeværge, Sognefoged m. fl., der alle havde deres Gaarde fri for Skatter og Afgifter, og hvis økonomiske Velvære ikke var i Fare, de saa anderledes paa Forholdene, eller rettere: de saa og overvejede slet ikke Forholdene, men virkede som Avtomater i Kraft af gamle kongelige Forordninger, der laa langt forud for den Nødstilstand, som Krigen havde skabt.

Som Følge heraf viste Forordningerne kun lidt efter lidt og flere Aar efter at de største Vanskeligheder vare ovre, nogen Forstaaelse af, hvad der tjente Kronen og Landet i lige Grad til Gavn; — der var lang Vej til Kongens Øre.

Kort efter det sidste store Skovsyn havde man haft Opmærksomheden henvendt paa forskelligt Smaasalg af Bygningstømmer af Mænd fra Naboherrederne til en Bonde i Højrup, hvorved sidstnævnte dog ikke var naaet videre, end at han knap havde faaet Halvdelen af sin Gaard genopbygget. Forhørene over Sælgerne oplyste dog, at det var gammelt Tømmer, som de havde solgt for at blive i Stand til at betale de kongelige Skatter, og som de havde fuld Hjemmel for.

Den 6.—7. Juli holdtes et nyt Herredssyn for at „begranske, hvor der ved Gaardene var nyskovet Blokke og Træer“.

Resultatet svarede kun i meget ringe Grad til den store Iver, som blev udfoldet.

Herslev:	en Gaard	forfalden og ny paafærdiges.
Horstrup:	en ny	Egeblok.
Gudsø:	fandtes opsat	3 Fag af ny Egestolper og Bøgespærtræer.
„	Et Stykke Hus	fandtes opsat, hvorudi var 9 ny Egespærtræer, 3 Bøgebjælker, en Egeblok og 5 ny jordgravede Stolper.
Lilballe:	Opsat et Stykke Hus,	hvori var 10 ny Stænger, 2 Egestolper og 10 smaa Bøgespærtræer.
Almind:	Var opsat en ny Kilde af Egebul,	og heri var sat 4 nyhugne Egepiller, hver 8 Alen lang, og 32 Bulle 3 Fingre tykke, som og var ny, foruden ny Bøge Grundvold under fornævnte Træværk.
„	Fandtes en Egeblok	12 Alen lang.
Stubdrup:	Opsat et Stykke Hus,	hvorudi var 4 ny Egebjælker og 7 Spændtræer.
Tistrup:	et Hus opsat,	hvori var 7 ny Egestænger.
Harte:	opsat, som var mesten af nyt savet Tømmer af gamle Blokke.	
Bjert:	fandtes 8 Stykker Egetræer til Stolper og 3 Risbøge.	

Det var alt, hvad der fandtes i Brusk Herred af mistænkeligt Bygningstømmer, skønt de fleste Gaarde og Boel laa mere eller mindre paa Jorden. Nu stod tilbage at bevise Rigtigheden af Sigtelsen for Skovtyveri; det ordnede fornævnte Slotsfoged Jacob Lauridtsen paa den Maade, at han i Retten paalagde Bønderne at bevise

deres Ret til det omspurgte Tømmer eller og „derfor at stande til Rette som vedbør“.

Hvert Aar blev Synet over Herredets Skove gentaget, og der var god Orden; man kunde gaa flere Skove igennem uden at finde Eksempel paa, at der var hugget et Træ til „Upligt“ af Selvejer eller Kronbonde, og sjældent var der ret meget at paatale. For saa vidt var alt i Orden; men da de aarlige Udvisninger bleve ledede efter gamle Regler, som passede til Forholdene før Kri-gen, og kun lidet eller intet Hensyn blev taget til den nu saa højttalende Mangel paa Bygningstømmer i hver en Krog af Herredet, og da der tillige ved aarlige „Granskninger“ angaaende nyt Tømmer i og ved Huse og Gaarde blev sat en alvorlig Stopper for Bøndernes eget Initiativ, gik det ogsaa af den Grund — saa vel som i Følge den store Armod — meget langsomt med Genopførelsen af de ødelagte Gaarde. Saa langsomt gik det, at Administrationen truede med at fratage de mere efterladne deres Gaarde og give dem i Fæste til andre — en underlig Modsætning til den store Nøjeregnen med hvert Træ i de Gaardene tilhørende Skovskifter.

Men Grunden — en nogenlunde rimelig og fornuftig Grund — til disse uheldige Forholdsregler var vel nærmest at søge ved Frederiksodde, idet Tiden nu kom, da der blev Brug for det bedste og største Tømmer i Skovene vidt omkring til Genopførelse af dens Fæstningsværker.

Ved Begyndelsen af Aaret 1663, 10. Januar, udgik en kongelig Befaling om Levering af Træ til Palisader og andet svært Tømmer til Frederiksodde. Men det tog Tid at fuldføre en Ordre, som krævede saa meget Arbejde; endnu den 1. Februar 1665 fandt Amtmanden,

Wulf von Buchwaldt, Anledning til at lade Ridefogden give Bønderne Tilhold om, at de „skulde straks og imidlertid dette Frostvejr og Føre varer, forskaffe alt det resterende Tømmer, som til Skibsbroen for Fredericia¹⁾ blev udvist, der ned til samme Skibsbro, saa det rigtig tilhobe vorder leveret“.

Af denne saa vel som af andre Oplysninger vedrørende den samme Sag synes at fremgaa, at det var de Fredericia Ingeniører og Fæstningsbyggere, som foretog Udvisningen og Skovningen med den bekvemmeste Transport for Øje; hvorimod først et Herredsskovsyn, som afholdtes i Dagene fra 24.—26. April 1666, altsaa over 3 Aar efter, tilfører Tingbogen Oplysning om Sagen, og da var det Bønderne, som vidnede, at Tømmeret var brugt til Palisader.

Dette Syn gav ved Optællingen følgende Resultat:

Lilballe	Skov til Palisader ved Fredericia	124	Risbøge.
Bramdrup	„	98	„
Bjert	„	5	„
Eltang	„	146	„
Gudsø	„	51	„
Stenderup	„	6	„
Vilstrup	„	139	„
Højrup	„	45	„
Tolstrup	„	„saa mangfoldige, at Synsmændene umuligt kunde tælle dem“.	
Horstrup	„	38	„
Herslev	„	13	„
Viuf	„	154	„
Fredsted	„	45	„
Tyvkjær	„	160	„
Starup	„	78	„

1102 + Tolstrup Sk.

¹⁾ I Aaret 1664 blev Navnet „Frederiksodde“ ved kongelig Befaling forandret til „Fredericia“.

Vi have set, hvor langsomt det gik med at faa Gaarde og Boel bygget op, hvor svært det i mange Tilfælde var blot at faa rejst nogle Bindinger Hus og at faa Tag over Hovedet; lad os med det samme tage et Skøn over, hvor meget der krævedes for at faa Brødet ind under dette fattige Tag, hvor mange og store Vanskeligheder der maatte overvindes, hvilket Slid og Slæb, hvilken Sum af Taalmod og Udholdenhed der krævedes af de mange, som stode med de forarmede og øde Gaarde, uden Penge, uden Heste til at trække en Plov, uden en Tønde Korn til Udsæd, uden Kvæg i eget Eje — blottede for alt. Ganske vist stod det bedre til hos nogle; men lad os se, hvor vidt man var naaet i Løbet af nogle Aar; — en Undersøgelse og Fastsættelse af Skatteevnen i Aaret 1664 belyser denne vigtige Sag.

Bedømmelsen har fundet Sted i Vinteren 1664 og gjaldt den endnu ikke betalte Landgilde for Aaret 1662. Tingbogen oplyser herom: Efterskrevne her i Brusk Herred kunne ikke formaa at udgive mere af deres Gaardes Landgilde forleden Aar 1662 end som følger:¹⁾

Dons:	7	Gaarde	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$	af Landgilden.
Møsvraa:	4	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$	"
Harte:	7	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{5}$	"
Stubdrup:	1	"	$\frac{1}{5}$	"
Tistrup:	7	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{4}$	"
Paaby:	4	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{4}$	"
Dons Mølle:	1	"	$\frac{1}{2}$	Mølleskyld.
Bramdrup:	6	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$	"

¹⁾ I Tingbogen er hver Gaardmand anført ved Navn; men da en saadan Opregning vilde tage for megen Plads og tillige er overflødig, ere de her opførte summarisk for hver By med Angivelse af Skatteevnens Ydergrænser.

Eltang:	6	Gaarde	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$	af Landgilden.
Stendrup:	1	"	$\frac{1}{3}$	"
Bjert:	18	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{7}$	"
Strandhuse:	8	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{2}$	"
Nyby:	15	"	$\frac{1}{1}$	"
Lilballe:	5	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$	"
Vilstrup:	7	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$	"
Landerupgrd.:	1	"	$\frac{1}{1}$	"
Herslev:	14	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$	"
Højrup:	15	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{6}$	"
Tolstrup:	5	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$	"
Viuf:	11	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{7}$	"
Starup:	14	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{5}$	"
Fredsted:	4	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{3}$	"
Nebel:	8	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$	"
Tyvkjær:	21	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{6}$	"
Horstrup:	21	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{6}$	"
Rundhoved:	1	"	$\frac{1}{2}$	"
Gudsø:	7	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{2}$	"

De samme Synsmænd vidnede, at efterskrevne her i Herredet ere saa forarmede og øde, at der samme Aar ej kunde bekommes Landgilde af dem.

	øde,	forarmet
Møsvraa:	1	1
Dons:	1	1
Harte:	5	
Raadevad:	1	1
Brødsgrd.:	1	
Liungrd.:		1
Stalderupgrd.:	1	
Stubdrup:	6	
Tistrup:		1
Bramdrup:	6	
Eltang:	4	1
Stenderup:	1	

	øde,	forarmet
Bjert:	2	
Lilballe:	2	1
Vilstrup:	10	5
Herslev:	1	2
Højrup:	3	1
Tolstrup:	1	
Viuf:	4	1
Nebel:	16	1
Starup:	3	5
Fredsted:	1	1
Tyvkjær:	3	3
Horstrup:	2	

Hertil kom 37 Gaarde, som vare udlagte til Herredets Embedsmænd m. fl., og som vare fri for Afgifter.

Bøndernes Armod var kendt af alle fra Regeringen og ned til Tiendeforpagteren, og derfor foer ogsaa alle paa som glubske Hunde, baade naar der var noget at inddrive og naar ikke. Tingbogsbladene bugne i Kalveskindet under Embeds- og Bestillingsmændenes utallige Fordringer og under Bøndernes Klager og Forsvar.

Efter den Betragtning, at den, der kommer først, faar mest, udgik der fra Amtet den 24. Marts 1666 følgende Skrivelse:

Eftersom Bønderne her udi Amtet formedelst dets Ruins Skyld samt Contributioner og anden store Udgifter er i Betryk og derover resterer mestendels til Kongl. Mai^t baade Landgilde og Arbejdspenge og anden Restans, saa de ej i tilbørlig Tide for deres Armods Skyld kan udrede, hvor over de Tid efter anden bekommer Delation, paa det de ej skal rømme fra Stederne, og mere øde Gods skal blive end allerede er. — Da paa Kongl. Mai^{ts} Vegne forbydes Herredsfogden at gjøre nogen Udlæg (være sig enten til Borger eller Bonde) af nogen Bondes Bo eller Gods, som er Tjener her

til Koldinghus, før end Kongl. Mai^{ts} Restans først er clareret og betalt, paa det en anden ikke skal blive betalt, og Kongl. Mai^t miste sit. Og dersom det imod Forhaabning [sker], skal Herredsfogden være tiltænkt selv at stande til Rette for, hvis Skade eller Ulejlighed deraf kan foraarsages, som jeg og paa højtben^{te} Kongl. Mai^{ts} Vegne hos dennem vil vide at søge, og dette paa Tingene at læses og i Tingbøgerne indføres des Mening.

Actum Coldinghus den 23 marti anno 1666.

Johan Bodenhaupt.

Kreaturene og saa at sige alt spiseligt blev fortæret i Krigsaarene; vore egne Tropper skulde provianteres, og de fremmede, „Venner“ som Fjender, plyndrede og udsugede Befolkningen; det var som en vældig Sværm af Græshopper, der formørkede Himlen og lagde Jorden øde; hvad Polakkerne angik, saa nøjedes de ikke med at slagte og fortære, de førte plyndret Kvæg bort til andre Egne og solgte det, og deres nogenlunde faste Pris paa en Ko eller Stud var en slet Daler, saa de fandt let Købere, da gangbar Pris ellers var 8—10 sl. Dlr.

Men Koldinghus Amt blev øde ogsaa i denne Henseende. Endnu saa sent som Sommeren 1664, da Amtmanden lod foretage en Optælling af alt Kvæg, var der som oftest ikke en Fjerdedel af den Besætning, som maatte anses for tidssvarende for de i Drift værende Gaarde, og paa de øde eller forarmede Gaarde var der undertiden en Ko eller to, men oftest ingen.

Jordernes Dyrkning og Tilsaaning var en første Betingelse for økonomisk Fremgang, for bedre Kaar og større Velvære, for Evne til at betale de ældre paabudte som og nyopfundne Skatter og Afgifter af mange forskellige Navne og Slags baade in natura og i rede Penge, som nu trængte paa og bleve opkrævede med stadig sti-

gende Bestemthed. Men Markerne lovede ikke meget, skønt Tilsaaningen havde været kendelig stigende, trods almindelig Misvækst i Aaret 1661.

I samme Aar som de fornævnte store Besigtigelser og Vurderinger bleve foretagne med Beskatning for Øje, i 1664, blev der ogsaa holdt et almindeligt Syn over Herredets tilsaaede Marker, som et Tingsvidne beskriver i følgende Linier:

„Hvad enhver sin Lod og Avling angaar, kunde de ikke vide egentlig at gøre Forskel paa, mens eftersom de kunde synes, havde en Del her i Herredet den halve Sæd, imod som de før Ufredstiden plejede at saa, en Del den fjerde Part, en Del den tredje Part og en Del ringere, hvor endda paa adskillige Steder var Misvæxt paa Rugen“.

Ved Tiden omkring Aaret 1666 udviskes Sporene af Krigen i Tingbogen, Forholdet er da følgende, hvad Hovedbeskatningen, Landgilden, angaar:

120 Gaarde betalte fuld Landgilde.

64 „ „ delvis „

92 „ øde og forarmede.

37 „ tillagt Embeds- og Bestillingsmænd, nyde Frihed.

Overalt i Lenet vare Tilstandene væsentligt de samme i og efter Krigsaarene som beskrevne for Brusk Herred. Den samme Udskrivning af Skatter og Proviant til egne og fremmede Tropper, den samme Hærgen og Plyndren i Forbindelse med Mishandling af Beboere, med at afbrænde deres Gaarde og forjage dem fra Hjem og Arne gjorde de fremmede Tropper, Venner som Fjender, sig skyldige i overalt i Landet, altsaa ogsaa her; men der kastes tillige ved Eksempler og Begivenheder nyt Lys over mange Forhold, og derfor vil der være

Anledning til at gaa Herrederne igennem, inden vi forlade denne Egn for at følge Sporene af de fremmede ud over Landet.

Anst Herred. Ved Krigens Slutning — i Aaret 1660 — var der i den Del af Anst Herred, som hørte under Koldinghus Len¹⁾, af Selvejer-Bønder 101 og af Kronens Tjenere 197. De mange Selvejere pege temmelig bestemt paa, at der har været almindelig Velstand i Herredet før Krigen; men de økonomiske Forhold bleve helt forandrede ved denne; endnu saa sent som i Aaret 1664 var der 151 øde Gaarde og Boel, altsaa over Halvdelen var afbrændt, nedbrudt — øde. F. Eks. I Ferup vare 6 Gaarde og 5 Huse afbrændte, i Hjarup 9 Gaarde afbrændte, 3 Gaarde og 10 Boel øde. I en lille Anmærkning i Tingbogen faar man at vide, at „alt, som i for^m. Hjarup By findes afbrændt, er udi næst forleden Fejdetid af Polakkerne bleven afbrændt“.

I Landsbyen Sest ere 13 Gaarde helt eller delvis nedbrudte af Polakkerne og Krigsfolket, og hele Befolkningen flygtede for lang Tid til Kolding; herom skriver Sognepræsten, Anker Buck, i Anledning af nogle personlige Udgifter, som han har haft ved sin Gudstjeneste i Kolding Hospitals Kirke, og som han efter Krigen søger refunderede:

„Eftersom jeg underskrevne næst forgangen besværlig Krigstid paa min egen Bekostning haver vedligeholdt Messe, Brød og Vin til Seest Kirkes Menighed, baade før og siden jeg og mine kære Sognefolk maatte rømme fra vores Huse

¹⁾ Fra forskellige Sogne var der tidligere overført fra Koldinghus til Riberhus 128½ Gaarde; men i Tresserne udlagdes der flere Gange Bøndergods fra det ene af disse to Amter til det andet, saa Tallet var ret svævende.

og Hjem ud til Kolding for Landens Fjender og Krigsfolkets Overfald og Plynderi . . . . .“

„I den store og langvarende Svaghed og Sygdom, som da grasserede i Kolding, betjente dennem baade, som bleve ved Livet, og de, som bortdøde af samme Sygdom . . . .“

I Sest Kirkebog for 1668 har den daværende Præst gjort følgende Bemærkning:

„Thi Polakkerne havde nogle Aar tilforn saa handlet med den By Seested, at Sognefolket udplyndret og udjaget fra Hus og Hjem maatte begive sig til Kolding og udi deres Udlændighed der sig opholde. Imidlertid bleve Husene nedbrudte og opbrændte en Del deraf. Efter den naadige Guds Fred omsider komme de efterlevende, som ikke bleve inficerede af den græsselige Svaghed, som Polakkerne medførte, til Plads og Stavn“.

Præsten Mads Poulsen i Verst siger i et Tingsvidne:

„Hans Sogn er saa forarmet, og Folket hendøde, saa at der findes ikke uden en Mand i Hovedsognet¹⁾ og 8 Gaarde, som er besat udi hans Annex-Sogn, ellers findes forⁿ tvende Sogne, nemlig Verste og Bæk Sogne, ganske øde“.

Denne pestagtige Sygdom, som her og i det følgende jevnlig omtales, førte Polakkerne med sig over alt, det Aar de vare her i Landet. Laa de i nogen Tid i Kvarter paa samme Sted, saa bredte den sig imellem Soldaterne indbyrdes, og den forplantede sig til Befolkningen og optraadte saa ondartet, at Landsbyer næsten helt uddøde, som f. Eks. flere Byer i Tyrsting og Vrads Herreder.

Det var en fast Regel i Skovegne Landet over, at Myndighederne hvert Aar i Begyndelsen af November afholdt „Oldensyn“, ved hvilke Skovene vurderedes med Hensyn til, hvor mange Svin der kunde fedes paa

¹⁾ Der var 7 Selvejergaarde og 6 Krongaarde i Verst.

Olden om Vinteren; var det et godt Oldenaar, hvilket dog — som den Dag idag — var sjældnere, saa var det af meget stor Værdi baade for Herremand og Bonde, for saa vidt de havde Svin nok at besætte med, thi i saa Fald kunde de faa en stor Besætning fødte og fedte uden synderlig Udgift; men herpaa skortede det ofte, især naar der var gaaet flere magre Aar forud, og Besætningen som Følge heraf næsten var uddød. Hver Mand fik efter sin Anpart i Skoven tildelt et vist Antal Svins Olden, flere eller færre efter Aarets Rigdom, og for hvert Svin maatte han betale Oldengæld, 8—12 Skilling, uden Hensyn til, om han besatte sin Skovpart eller ikke.

Aaret 1665 var rigt paa Olden; Syn blev afholdt paa Skovene, og Bønderne fik tildelt deres Anpart; men det havde været smaat med Olden i mange Aar, og flere Gange var der slet ingen; Befolkningen var fattig, den hverken ejede Svin eller saa Udvej til at købe, og det store Gode, som et frugtbart Aar under andre Forhold vilde have været, blev nu en økonomisk Trusel for dem, da de ikke kunde besætte Skovene og heller ikke evnede at betale Oldengælden.

Vi se da følgende mærkelige Tingsvidne, der paa sin Vis er Udtryk for den dybeste Fattigdom:

„Thulle Prsen i Ferup paa sine egne og paa de Ferup Mænds Vegne, og de Ferup Mænd selv hosstaaende, og de samtlig opsagde deres Olden nærværende Aar og dem dermed ganske intet dette Aar vilde befatte enten med deres Selvejer eller med Kongl. Majst; men Slotskriveren sig det paa Kongl. Maj^{ts} Vegne saa nyttig at gøre, som han bedst kan“.

Under almindelige Forhold var der ikke meget Hoveri

i Koldinghus Amt, men til Gengæld var der paalagt Gaardene en Skat i Form af Arbejdspenge eller „Frihedspenge“, som de ogsaa kaldtes. Denne Skat var af forskellig Størrelse i de forskellige Herreder; i Brusk Herred var den saaledes ansat til 4 Daler for en Helgaard og 2 Daler for en Halvgaard, medens der i Anst Herred maatte betales „hver fuld Gaard 6 Rixdlr., item de som sidder 2 paa Gaarden og findes nogenledes ved Magt for 8 Rixdlr. og $\frac{1}{2}$ Gaard 3 Rixdlr.“.

Denne ret betydelige Forskel paa Arbejdspenge i de to Herreder gives der ingen Forklaring paa; men den maa formodentlig søges i, at Brusk Herreds Bønder havde noget Hovning ved Koldinghus Ladegaard, som og ved selve Slottet, Haven m. m., ligesom de ogsaa i særlig Grad bleve anvendte til Ægtkørsel o. l., naar fyrstelige og andre fornemme Personer opholdt sig paa Slottet eller rejste igennem Landet.

Men Ægtkørsel og anden Omgangsgerning var ikke udelukket, fordi der betaltes høje Frihedspenge.

Tingbogen af 13. September 1666 giver følgende meget oplysende Billede af disse Forhold:

Alle Kongl. Maj^{ts} Bønder og Tjenere i Lejrskov Sogn ere indstævnedes for at svare til deres Arbejdspenge, som de restere med, og som Ridefoged Anders Jørgensen fordrer betalt inden 15 Dage, hvis de ville undgaa, at der gøres Udlæg i deres Gods.

Hans Thullesen i Vraa mødte paa egne og menige Lejrskov Sogns Mænds Vegne og svarede, at de af forskrevne Lejrskov Sogn, som er 21 Gaarde, har gjort en stor Del Ægter til Fredericia nærværende Aar, som de først af hver Gaard havde aget der neder 12 Palisader, dermed hver Gaard 6 Ægter, endvidere af hver Gaard $1\frac{1}{2}$ Byggepæle, dermed hver Gaard 3 Ægter, endvidere $\frac{1}{2}$ Ægt af hver Gaard med Hjulborter. Item havde af hver Gaard en stor Ægte med

den store Byggeblok; desforuden huggede de forleden Vinter hver Gaard et Læs Brændeved i Børup Skov og nedførte til Fredericia. Item havde de udi forⁿ Lejrskov Sogn hugget 57 Favne Ved foruden mange Ægter, som de haver gjort til Haderslev, Ribe og ellers ved Slottet, som saa tit paakommer, saa de vidste det ikke at opregne. . . . . Og nu Ridefogden paa Kongl. Maj^{ts} og Hr. Amtsskrivers Vegne søger os for Arbejds- eller Frihedspenge, som af slig forberørte Ægter og anden Besværing, os er paakommen, vel eragtes, hvad Frihed os er nødt og forventt, hvor ud over Hans Thullesen paa sine egne og de Lejrskov Sognemænds Vegne formener Uret at ske og formener dem slig besværlig Ægter og Bekostning bør dem udi Arbejdspenge at afkviktes; eftersom de og formener, at Kongl. Maj^{ts} Brev, som først ankom, der formelder om Arbejdspenge at give, at de derimod skulle være forskaanet og fri for Ægter og Arbejde. Og ikke siden er hørt eller fremkommen nogen Befaling eller kongl. Befaling, som dem er bevist, at de saadan Køren og Arbejde skulle forrette eller gøre uden nogen anden Afkortning eller for Intet, mere end paa andre Steder i Landet, som ikke i ringeste Maade med slig Ægter og Besværing ere blevne besværet. Og forⁿ Hans Thullesen derfor paa sine egne og de Lejrskov Sognemænds Vegne for Anders Jørgensens Tiltale bør fri at være.

Dommen blev: Kongl. Maj^{ts} Brev formelder, at der skal gives af hver Helgaard sex Rixdaler og 3 Rixdaler af hver Halvgaard til Frihedspenge, hvilket jeg dømmer dem til inden 15 Dage at betale eller og at lide Nam og Vurdering i deres Bo og Gods, hvor det findes, efter Kgl. Maj^{ts} Forordning, medmindre Øvrigheden dem noget derudi formedelst deres Armod og den store Besværingsskyld, de haver udstanden med Tømmer at nedføre til Fredericia, af Medynk vil efterlade.

Skønt der fremdeles var stor Armod helt op imod Aaret 1670, ses dog, at en Del af Fæsterne vare komne

noget til Kræfter paa forskellig Vis; der var bleven bygget et Hus eller to de fleste Steder; den dyrkede Del af Markerne var bleven forøget; Besætningerne vare ligeledes voksede, og man var i væsentlig Grad bleven bedre i Stand til at svare skyldige Afgifter eller dog Dele deraf. Det viste sig ogsaa, at Dødsboer fik større Værdi, det var ikke længere en Sjældenhed, at et Bo blev opgjort til over 100 sl. Dlr.

Tilstandene umiddelbart efter Krigen i de fem Sogne, som omgive Fredericia, og som tilsammen udgøre Elbo Herred, faar man et meget tydeligt Billede af ved et Tingsvidne af 26. August 1661. Samtlige Kronens Bønder vare indstævnedes angaaende Landgilde-Restance m. m., som var forfalden til Sct. Hansdag næstforegaaende, og som forlangtes betalt inden 15 Dage.

Hertil svarede en Del af Herredsmændene, som vare tilstede, „at det var dennem ikke muligt nu at udstaa nogen kongelig Tyngde, efter som Herredet er ganske ruineret, deres Gods og Formue (dennem ikke én Gang, mens nogle Gange siden denne forleden Krig angik) fra-røvet, og nu i dette Aar, hvis ringe Sæd nogle af dem kan have saaet, er sket stor Misvæxt paa, saa Sæden næppelig igen kan bekommes, tilmed det ringe Hø, som kan være bjerget, er staaet paa Marken og raadnet, eftersom de ikke endnu haver nogen Husværelse dertil. Og er de i den underdanigst Forhaabning, at den gunstige høje Øvrighed vil have dennem herudi forskaanet, indtil de kunde faa Middel noget at udgive. Dersom de ikke maatte herudi benaades, er de foraarsaget igen at forlade deres ringe Hytter og Værelser med deres fattige Hustruer og smaa Børn, om Landet med Bettelstaven at søge deres Brød“.

Ifølge Lensmanden Sten Bildes underskrevne Seddel dømtes der: „Saa mange af Herredsmændene, som findes at have Middel og Formue, dette forⁿ at udgive, de jo bør derfor at klare inden 15 Dages Forløb eller derfor at lide Nam og Vurdering“.

I de talrige Skove omkring Fredericia fandt svenske Tropper en kærkommen Tilflugt under det ublide Efteraarsvejr i kolde og stormfulde Oktobernætter med Regn og Slud. Her kunde de lave mægtige Baal og i faa Timer indrette lune og hyggelige Bivuak- og Lejrpladser, Materialier var der nok af paa Stedet, og det var i flere Henseender bedre og mere praktisk i Krigsøjemed at opholde sig samlet i Skovene end spredt i de fattige og forfaldne Bøndergaarde; de svenske indsaa det og handlede derefter.

I Bredstrup Skov ca. 1 Mil Nordvest for Fredericia havde Svenskerne oprettet en Lejr; der var gravet Grave og Grøfter paa Ager og Eng omkring, og Skoven saavel som den nærliggende Ødsted Skov „var i forleden Ufredstid meget forhugget, saa største Delen kun er nogle Stumper“. Videre hedder det i Tingbogen: Stovstrup Skov, liggende straks udenfor Frederiksodde, er noget forhugget, og en ganske Del Træer forbrændt, „som er gjort af de svenske saa vel som af de Keiserlige, Polakker og brandenburgsk Krigsfolk, som der udi og omkring haver standen med deres ganske Krigsmægter“.

Taarup Skov er i Fejdetid gjort stor Skade baade ved Ildebrand og [det], som er hugget.

Kongsted Skov er i Fejdetiden meget forhugget, eftersom de svenske stod der omkring.

Børup Skov findes i forleden Fejdetid meget forbrændt og forhugget.

Trælle Skov, derudi findes af Fjenderne meget at være hugget, og mange Træer ere brændte.

At der var overgaaet Beboerne en mindst lige saa grum Behandling og Mishandling som de tidligere omtalte Herreders, følger vel af Beliggenheden, men fremgaar tillige af, at der endnu saa sent som i Aaret 1664 fandtes 95 øde og forarmede Gaarde og Boel i Herredet eller gennemsnitlig 19 i et Sogn, som ikke kunde svare nogen Landgilde. Samme Aar holdtes et Herredssyn over, hvilke Bygninger der fandtes, hvor meget Kvæg der var, og hvor stor en Del af Markerne der var tilsaet i Forhold til det normale.

I Tavlov Sogn var der 19 Gaarde og Boel med 1 à 2 Huse, alle med jordgravede Stolper, 8 Gaarde vare uden Bygninger, endvidere var opført 6 Hytter; paa 11 Gaarde var der saadet fra $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{8}$ af fuld Sæd, og til 4 var saadet 2 Skæpper Korn; af Kvæg fandtes i Sognet 48 Stkr.

I Erritsø Sogn var der 19 Gaarde, hver med et Hus paa 5—11 Fag, og 7 Hytter paa 3—5 Fag; til 13 Gaarde var saadet fra $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{7}$ af fuld Sæd; der var kun 24 Stkr. Hornkvæg i Sognet.

I de andre tre Sogne vare Forholdene de samme. Herefter at dømme har man sikkert kunnet skrive Antallet af Kvæg og spiselige Kreaturer i Herredet med et meget lille Tal, da de fremmede Tropper forlod Landet.

Lidt efter lidt vendte de gamle vante Tilstande tilbage, og de Regler, som hjemledes i Landsbyens Vide- og Vedtægtsbrev for dens daglige Liv og Trivsel, bleve atter Lov for det lille Samfund. Man mødtes igen, som før Ufredstiden, paa Grandestævnet Søndag Eftermiddag efter Gudstjenesten. Hist og her oprettedes et nyt

Grandebrev, som i Kraglund, Hids Herred, i Saxild et Tiendevide o. fl. Men sjældent er det, for ikke at sige helt enestaaende, at Bønder dømmes til at oprette et Videbrev; det blev Tilfældet i Trælle i Aaret 1665. Kaptajn Hofmann i Fredericia havde et Par Gaarde i Trælle, og han ønskede mere Orden paa sine Marker, end Naboerne vare villige til at indrømme ham; i det Øjemed fik han afsagt følgende Dom: Alle Trælle Lodsejere bør at hegne og frede i Mark og By med velbemeldte Kapt. Hofmann, saa vel som og med hannem indgaa og oprette et forsvarligt Videbrev, som Byen kan være til Nytte og Tarv og ej én eller to det at kuldkaste, men de som at følge de fleste efter Recessen eller de derfor at lide Dele og videre Lovmaal.

I Holmans Herred maatte Befolkningen fuldtud dele Krigens Byrde og Tynge med deres sydligere Naboer. Det rige og skønne Land, der breder sig imellem Vejle- og Randsfjord og et Stykke mod Vest til en Linie Vejle—Kolding, blev hærget og ødet til det yderste.

Der er i Tingbogen af 1661 givet en Skildring af Tilstandene saa pinlig og bitter, at man heldigvis ikke ret ofte træffer noget lignende. Aarsagen er, at Ridefogden paa Slotsherrens (Amtmandens) Befaling kræver Dom angaaende Betalingen af den Bønderne paahvilende Landgilde. Det maa dog straks siges, at her fares med større Lempe, end man er vant til at se, og det er tydeligt, at ogsaa Administrationen forstod, at der var Nød paa Færde.

Ridefogden formente, at saa mange her i Herredet, som haver nogen Middel, om de i dette Aar, efter Slotsherrens Befaling, ikke bør at give deres halve Landgilde,

medmindre Kongl. Majt naadigt vil det efterlade; dog her udi ikke ment de fattige, som ingen Middel haver, ikke heller fremmede, som de øde Steder nylic haver sted og fæst, og det efter Restancens Indhold. — Saa mødte Søren Jensen i Skærup og paa sine egne og menige Herredsmænds Vegne der imod i Rette lagde deres skriftlige Svar lydende:

„Eftersom vi fattige Mænd udi Holmans Herred kræves for Skyld og Landgilde, og vores Ridefoged derfor Dom over os vilde hænde, saa ere vi højligen foraarsaget dertil at give dette vores korte Svar: At det er den aller højeste Gud velbekendt, hvad Nød og Elendighed vi fattige, arme, berøvede haver lidt og ustanden i forleden Fejdetid baade af Krigens Haardhed, Sygdom og Dødsens Borttagelse, saa og Hunger og Elende, og ikke alenest dette, mens al vores Gods og Formue, rørendes og urørendes, fra os røvet, og vores Huse og Gaarde en Del afbrændt og nederbrudt, og de andre ruineret og ganske øde, hvilket synlig altfor meget endnu paakendes og af Commissariernes Erfarelse om denne øde Ortes Tilstand nok som ydermere bevises, forhaaber at Gud aller mægtigste vilde bevæge vores christen Øvrighed til Barmhertighed og lade sig slig vores store Nød og Elendighed, vi haver lidt og endnu lider, gaa til Hjerte og ej af os begære den Del os umuligt er at efterkomme, efter som mesten Parten af os søger vores Brød hos fremmed Folk i Herrens Navn. En Del haver armet sig om og faaet en ringe Del saaet, hvorpaa er bleven saa stor Misvæxt, saa de ikke kan faa deres Sædekorn igen, hvilket af Synsvidne kan erfares, og en Part af os nylic kommen til nogle øde Steder og synderlig hverken faaet pløjet eller saaet, som vi kunde give noget af, begære derfor underdanigst og gjerne, vi fattige Mænd maatte for samme Tiltale forskaanes, indtil Gud gør det noget bedre med os, saa vi kunde taale at give og gøre noget efterhaanden, som os muligt er, paa det vi ikke skulde foraarsages af Armod, Hunger, Nød og Elendighed at forlade de øde ruineret Steder, vi igen antaget haver; er gjerne begærendes, at dette vort

korte Svar maatte lades paaskrives og indføres udi hvis for Retten derom afsigendes vorder. Datum Schierup den 19. augusti 1661*.

Den af Ridefogden æskede Dom bliver af Herredsfogdens Stedfortræder, Gaardmand Peder Hvid i Børkop, afsagt saaledes: Da Bønderne ifølge vores gunstige velb. strenge Hr. Slotsherres Hr. Steen Billes skriftlige Befaling, at Bønderne skulle yde deres halve Landgilde i dette Aar, saa vidste Herredsfogden ikke andet at dømme, end at de jo bør den gode Mands Befaling at efterkomme, saa mange som haver Middel og det kan udstaa.

Om den tidligere Herredsskriver beretter et Tingsvidne: Sl. Jens Pedersen Rafn med Hustru og Børn og Folk blev ganske udplyndret og forjaget fra deres Hus og Gaard i Skærup, den Tid Fjenderne kom først her i Landet Aar 1657, saa at deres Gods og Formue blev dem da af Fjenderne frarøvet, og siden derefter, da Freden var sluttet, som saa stakket varede, havde den sl. Mand igen begyndt sin Gaard at forfærdige og sin Avling at drive, indtil at Fjenderne tog sit Rytteri ind til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk, da blev den sl. Mand igen udplyndret og med sin Hustru, Børn og Folk forjaget i ynkelig Maade fra deres Hus og Gaard, saa al deres Gods og Formue, det være sig rørendes og urørendes, Bo og Boskab, Korn og Kræ, Bøger og Breve og Documenter, som baade hannem selv og andre Dannemænd her udi Herredet tilhørte, blev af Fjenderne ganske ødt og borttagen, og hans Selvejrbondegaard i Skærup af Fjenderne aldeles afbrændt.

Det kan bemærkes, at deres Ejendomsgaard var bleven takseret til 1800 sl. Dlr. i 1655 ifølge et Skiftebrev fra den Tid.

Blands Herredets Præster var Hr. Niels Lauridsen, Sognepræst til Smidstrup og Skærup Menigheder, den, der havde lidt mest; men han havde ogsaa været en Støtte for sine Sognefolk og havde derved vundet deres Taknemmelighed, saa at de senere forsøgte at faa ham forskaonet for Gæsteribyrden indtil bedre Tider. I den Anledning vidnede 24 af Sognemændene angaaende hans Forhold i Fejdetiden: At han blev først forjaget med Hustru og Folk i ynkelig Maade fra Hus og Hjem og fraplyndret en ganske Del af sit Gods og Formue; og siden, da han kom til Præstegaarden igen, blev han tit og ofte udplyndret og ilde medfaren, indtil paa det sidste Svenskerne flyede til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk, saa fattige Folk ikke dennem kunde fri syndelig, hverken i Landsbyerne eller Købstæderne, for Krigsfolkets Vold og Tyranni. Baade hans Sognefolk saa vel som andre Steder fra have søgt til ham i Præstegaarden af den Aarsag, at han blev tilstede og udstod, hvis Haardhed hannem af Gud blev paalagt. Og saa de Sygdomme og Dødsens Borttagelse haver grasseret baade der og andre Steder meget stærkt, haver han forholden sig imod samme fattige syge elendige Mennesker, som var mangfoldige i Gaarden hos hannem, meget ærlig, christelig og velbetjent de syge, saa vidt muligt haver været, og bestede de døde i Hobetal til Jorden og ellers i andre Maader, som en hæderlig Præstemand og tro Sjælesørger vel egner og anstaar, saa han der udover led og udstod megen Nød og Elendighed, tit og ofte blev udplyndret, slagen og i ynkelig Maade tribuleret, som enhver altfor meget er bevist, hvorfor han er kommen meget tilagters; — og Sognemændene andrage nu om, at han maa nyde Forskaansel for sin Præste-

gaards Gæsteri, indtil han kan bekomme noget igen af sine øde og ruinerede Sogne at leve af.

Om Herredsfogden meddeler et Tingsvidne, at han boede i Fejdetiden paa Nebbegaard, men at han blev forjaget fra Hus og Hjem og frarøvet Gods og Formue, samt at Nebbegaard blev afbrændt, nedbrudt og forødet.

Omkring Midten af Tresserne var man i Holmans Herred, ligesom i Amtets øvrige Skovegne, stærkt optaget af at fælde Træer og føre Palisader og andet Stortømmer til Fredericia. Det var kongelig Ordre, og den suppleredes her, som andet Steds, med en minutøs Vaagen over, at Bønderne, der var i største Trang for Bygnings-tømmer, ikke huggede „uforvist“; og for saa vidt saadant kunde paavises hos Kronens Bønder, dømtes de til at svare til Skaden. Derimod bleve Selvejerne — modsat af, hvad vi have set andet Steds — frifundne for dette Ansvar, „efterdi de det for Sølv og Penge saa dyre haver indkøbt, og hvis de derpaa hugger, det haver de til deres øde ruineret og afbrændte Gaardes Reparation anvendt“.

Endnu var der 73 øde og forarmede Gaarde i Herredet, som der ikke kunde bekommes Gerningspenge af. — Gernings- eller Arbejdspengene var i Holmans Herred ansat til 4 Rdl. for en Helgaard og til 2 Rdl. for en Halvgaard.

For de vestlige Herreder i Amtet er der ingen Tingbøger opbevaret for 1663—64, og de mest indtrængende Klager ere da forstummede; men dels fører en Række Tingsvidner os tilbage tæt ind under Krigen, og dels fejler det næppe meget — naar Sammenligning drages med andre Egne, saavel med de Herreder, vi alt have gennemgaaet, som med mere vestlige og mindre

frugtbare Egne — at de østlige rige Sogne ere blevne be-
lagte med Indkvartering, og Beboerne behandlede som foran
beskrevet, medens de fattige Hedebyer nu og da ere
blevne hjemsøgte af smaa Rytterkommandoer eller, som
andet Steds, endog af enkelte Ryttere, som plyndrede
og mishandlede efter Lune og Lyst.

I Gadbjerg Sogn var $15\frac{1}{2}$ Gaarde ganske øde, af-
brændte eller nedbrudte og uden Sæd eller Besiddelse, og
kun $9\frac{1}{2}$ Gaarde vare besatte. I Hover Sogn „findes en
ganske Del Gaarde slet øde“ — af Tingbogen 6. Fe-
bruar 1664.

Om Bredsten Sogn faa vi at vide, at det i Aarene
1660 og 1661 var saa ruineret „ud af Fjenderne de
Svenske saa vel som af de Kejserlige samt Brandenbor-
gerne og Polakkerne, saa de fattige faa Mænd, som da
sad ved Gaardene, ikke havde den Sæd, at nogen Tiende
kunde bekommes og afgives; thi hvis Rugsæd, de havde,
det første Aar blev det øde og ruineret paa Marken af
Kongens egne Folk, det andet næstfølgende Aar blev det
udi Husene øde og fordærvet“ — ogsaa af Kongens Folk.

Den Sæd, her omtales som ødelagt i de to nævnte
Aar, var — Kongens og Kirkens Tiende indbefattet —
330 Traver Rug, 424 Traver Byg og 324 Traver Havre
til en samlet Værdi af 110 Daler $2\frac{1}{2}$ Mark, der var for-
delt paa 36 Familier i 2 Aar. Det var ikke meget til
hver, men det var for meget — altfor meget — til at
„Kongens egne Folk“ maatte have ødelagt det for de
fattige jyske Bønder. Desværre vare vore egne Drago-
ner med god Grund lige saa frygtede af Almuen som
de fremmede undtagen Polakkerne, deres Brutalitet og
onde Rygte vil bekræfte sig saa ofte, vi i det følgende
møde dem.

I det foreliggende Tilfælde bleve Bredsten Sognemænd bortjagede fra Hus og Gaard af de Ryttere, som „bleve afdankede“ i Viborg, og som „rejste sønder paa“; disse Ryttere laa der i Sognet i to Dage og Nætter, Korn og Foder blev opædt, udkastet og nedtraadt af Hestefødder. Det var i 1661, og det er i den Anledning, at det foran siges: „Kornet blev udi Husene øde og fordærvet“. Aaret i Forvejen var der „ganske ingen Fred for Ryttere og Krigsfolk, som i de Tider frem og tilbage igennem rejste, saa deres Korn blev forødt og opædt“. Men hermed var ikke alt gjort; i 1661 bleve Bønderne med Hustruer og Børn forjagede fra Hus og Hjem og „bleve slaaede og ilde medhandlede“ af Dragoerne. En Del af dem var Fæstere til Engelsholm, som Preben Brahe den Gang ejede, og her søgte de Tilflugt, saa længe Usikkerheden varede.

I Krigsaarene hørte Betalingen af de forskellige Tiender og andre Afgifter op af sig selv i de bebyrdede Egne og Landsdele; hvor intet var, kunde selv den ivrigste Skatteopkræver ikke opnaa noget. Saaledes hedder det i et Tingsvidne fra Slavs Herred, Grindsted Sogn, altsaa et af de fattige Hedesogne: Aar 1657, da de svenske Krigsfolk kom her ind i Landet, før Kornet kom alt ind i Husene, da gaves det Aar ingen Tiende. Anno 1658, da de svenske vare Landet mægtig til hen ved Juletider, da de kejserlige, brandenborgske og Polakkerne kom her ind, det Aar blev og ingen Tiende given enten til Kongen eller til Kirken. Anno 1659, da de kejserlige og brandenborgske vare her inde, da blev Kornet paa Marken her i Sognet en stor Del staaende uhøstet formedelst Polakkernes store Ruin, — tilmed stor Sygdom, som var imellem Folket allevegne, saa det Aar

ikke gaves nogen Tiende, og det Aar om Høsten blev ikke synderlig Rug saaet der i Sognet. Anno 1660, da de kejserlige og Brandenborgerne vare udrejste, var der somme, som havde noget lidet Korn saaet, og en Part slet intet, saa det Aar gaves ingen Tiende.

Skønt Hedeegnene, de tyndt befolkede Egne med de mange fattige Hjem, altsaa ogsaa maatte bære deres Part af Dagens Hede og Byrde, saa havde Ødelæggelsen dog langtfra der sat saa dybe og blivende Spor som i de østlige Herreder.

I Nørvang Herred f. Eks. synes Ødelæggelsen fra Fejdetiden med afbrændte og nedbrudte Gaarde, forarmede og forjagede Familier, øde og herreløst Bondegods at være af ringe Omfang; ejheller paaberaaber man sig Krigen og dens Følger som Aarsag til Armod og Forfald, og allerede ved Aaret 1664 træffer man særdeles velforsynede Bondeboer til samlet Værdi af 300 Daler og derover med kun en ringe Gæld foruden Arvelodderne.

Idet vi nu forlade Koldinghus Len og Amt, er det med den Indrømmelse, at Tingbøgerne her have ydet et særdeles righoldigt Materiale til Belysning af Tilstandene under Krigen saa vel som til Bedømmelse af Almuens Kaar i de Aar, der fulgte nærmest efter, og i det Hele taget saa længe Krigen virkede.

Naar vi dernæst ved de samme Hjælpemidler videre ville forsøge at følge Svenskerne saa vel som vore allierede paa deres Vej op igennem Nørrejylland, saa viser det sig, at Tingbøgerne paa mange og meget vigtige Punkter svigte, dels ved at de kun give spredte Oplysninger og dertil kun af ringe Værdi, hvor man havde ventet meget,

som f. Eks. Refs og Hassing Herreders i Thy, og dels derved, at Bøgerne helt ere gaaede tabt i Tidens Løb, og alle disse Kilder ere lukkede; det er saaledes meget beklageligt, at alt Tingbogsmateriale fra Hjerm-Ginding og Skodborg-Vandfuld Herreder mangler, — navnlig i de sidste turde man have haabet paa værdifulde Oplysninger om Svenskernes Forberedelser til at trænge frem over Harboøre-Agger Tangen, samt om deres Tilbagegang paa denne Kant af Landet. Nu faa vi kun at vide — fra helt andre Kanter —, at et større svensk Kommando paa Tilbagevejen fra Vendsyssel er gaaet over Harboøre og i Februar Maaned 1658 har ligget i „Lejr“ paa den Kant; men herom nærmere nedenfor.

Troppebevægelserne op igennem Jylland fandt Sted ad to Hovedlinier, en østlig med Købstæderne som Støttesteder for Indkvartering, Forplejning og Plyndring, og en vestlig ad de store Hovedveje paa Landets Højderyg over Nørre Snede mod Viborg. De topografiske Forhold paa denne Route maatte naturligt medføre, at Silkeborg Len, især Vrads og de vestlige Sogne af Tyrsting Herred, maatte i særlig Grad blive hjemsøgt. Man maatte med Nødvendighed standse i længere Tid bag det vidtstrakte og indviklede Søkompleks med de milevide Skove, hvor man tillige, efter at vide sig som Herre over dem og Landsbyerne omkring, kunde indrette sig saa trygt og bekvemt som ønskeligt.

Efter det Kendskab vi have faaet til de fremmede Tropper, kunne vi paa Forhaand slutte, at disse Sogne gik en ulykkelig Tid imøde.

Allerede ved Vrads Herreds Østgrænse i Hammer og Linnerup Sogne møder der os Tilstande af en saadan

Beskaffenhed, at de ikke kunne gaa upaaagtede hen, selv med Brusk Herred som Baggrund.

Et Tingsvidne 1660: I Hammer Sogn er kun én Gaard beboet, de andre ere slet øde og ingen Folk udi.

I Linnerup Sogn er kun $3\frac{1}{2}$ Gaarde, i hvilke de forarmede Folk bo, de andre Gaarde staa slet øde, og ingen besidder dem.

Om Præsten i Hammer, Hr. Søren Hansen, faa vi at vide, at alt, hvad han havde, blev ham berøvet af det umilde Krigsfolk og frataget, saa han med sin Familie maatte halvnøgen med bare Fødder fly fra Hus og Hjem og paa fremmede Steder lide stor Nød, efter at de ved deres eget Hjem havde udstaaet stor Haardhed indtil paa det aller yderste, at mesten Part alle Folk der i Egnen vare bortflyede, saa ingen kunde blive, og de da imod deres Vilje nødtes til at fly.

Et Syn af 17. Oktober 1660 over Bønderne i Vrads og Fem Sogne slutter med følgende Meddelelse:

„Aarsagen til Kongl. Maj^{ts} Bønders Armod og elendige Vilkaar er først den haarde Beskatning, som dennem af de svenske blev paalagt, og efter dennem ere de komne under de ugudelige Polakkers Kvarter, som dennem saa haardeligen haver udpresset, berøvet og frataget deres ganske Formue, saa de ikke vilde lade nogen et Stykke Brød efter, og der de ikke mere havde, have de forjaget dennem fra Hus og Hjem, saa de aldeles ingen Vaarsæd fik saat forgangen Aar og en ganske ringe Rug, hvilken de ikke udi rette Tide kunde faa saat formedelst Polakkernes Overfald og blev derfor ganske lidet efter; og hvis ringe Heste og Fæ de nu haver, haver de købt og borget siden; haver der foruden ud af vores danske Krigsfolk med Skat og Indkvartering ganske haardelig været betrængte fast over deres Formue, saa deres Armod og elendige Vilkaar er større, end nogen ubekendt kan tro eller tænke“.

Om de danske Troppers hensynsløse Behandling af Markens Afgrøde vidnes der ved en lidt senere Lejlighed:

Forgangen Sommer ved Sct. Hansdags Tid stod der fem Kompagnier i to Dage og Nætter af Gyldenlunds Folk ved Virklaug (Virklund), som baade opaad og fordærvede og nedtraadte al deres Byg, som de havde saaet; desligeste gjorde de dem ogsaa en meget stor Skade samme Tid paa deres Rug og andet Korn, som af deres Heste blev nedtraadt og meget skammelig øde.

Overalt hvor man ser hen i disse Sogne, møder man Hjælpeløshed og Nød nøje forbunden med Sult, pestagtig Sygdom og Død: „Mesten alle de Folk, som boede i Aale Sogn forinden denne Fejdetid, ere nu ved Døden afgangne (9. Jan. 1661), og samme Sogn forleden Aar stod næsten ganske ledig og øde“.

I Klovborg Sogn findes 8 Gaarde, som ingen Folk er udi, ejheller er brugt nogen Avl til forgangen Aar, og de andre, som ere besatte, blev frarøvet Fæ og Fæmon, saa de ikke beholdt et levende Hoved. — Og videre: I næst forleden bedrøvelige Krigstid, foruden mangfoldige Partier, som røvede og plyndrede i Hr. Jenses Hus i Skadde (Præstegaarden ligger i Skade), endog den Stund Polakkerne laa stille i Kvarter, er der ogsaa nogle Gange store Armeer marcheret igennem Hr. Jenses Sogne fra Frederiksodde Nør ind i Landet og norden fra igen sønden ud ad, hvilke have taget Natteleje, undertiden nogle Dage tillige, baade i Klovborg Sogn saa vel som i Anneks, at Sognefolkene da saa vel som formedelst idelig Røveri ikke kunde være udi Hus og Hjem, desligeste at største Hungersnød foraarsagede gruelige smitsomme Sygdomme, af hvilke bemeldte Hr. Jenses Sognefolk hendede, ganske faa undtagen.

I Snede Sogn bleve 21 hele Gaarde og 2 Boel foruden Gadehuse og i Ejstrup 17 hele Gaarde og et Boel øde (og mange af dem nedbrudte) i Krigsaarene paa Grund af smitsom Sygdom.

Præsten Poul Nielsen i Vinding beskriver Tilstanden i sine Sogne, sigende, at han „udi forleden Fejdetid af de svenske nogle Gange er bleven udplyndret og siden af Polakkerne, de Brandenborgere og kejserlige baade paa Marchen, som idelig gik der igennem Byen og havde der mange Nattetejer, og siden fra Lejren af daglig Parti er ganske bleven udplyndret og frarøvet alle sine Heste, alt sit Kvæg smaat og stort, Korn og Klæder, Kobber og Tin og alt, hvis saa kunde findes og føres, og omsider der intet mere var at finde, er han bleven ynkeligen pint og slagen og med sin fattige Hustru var ganske fra Hus og Hjem forjaget udi langsommelig Tid, efter at hans meste Formue var tilgangen, og han saa længe, som nogenledes muligt var, haver holdt ved hjemme udi største Armod og Elendighed. I lige Maade bleve hans fattige Sognefolk udi alle hans Sogne ganske frarøvede al deres Formue og beholdt hverken levende eller dødt, som kunde findes og føres, og vare ganske fra Hus og Hjem forjagede; og fik samme Aar i Bryrup og Vrads Sogne ikke en Skæppe Korn saaet, at de aldeles ingen Middel beholdt formedelst den idelige March, som gik der igennem, og desforuden daglige Partier fra Lejren, hvorfor de nu ganske ere forarmede og deres Avling øde, saa de ikke udi mange Aar synes at kunne komme paa Fode“.

Gangen i Beboernes Skæbne fremstilles i et Tingsvidne fra Bryrup Sogn i skarpe Linier saaledes: „Først bleve de af Svenskerne beskattede og udplyndrede og der-

efter af Polakkerne, Brandenborgerne og de kejserlige ganske ruinerede og frarøvede alt, hvad de ejede, og bleve med Hustruer og Børn jagede fra Hus og Hjem i lang Tid; og hvad de havde gemt i Jorden, blev Fjenderne forevist af forræderiske danske Folk“.

Da Krigen var endt, og der var kommen lidt Ro i Sindene, gav man sig i Lag med at efterse Skovene; det var en Beskæftigelse, som i hvert Fald i første Omgang gav rigt Udbytte for Embedsmændene, thi overalt hvor de fremmede Krigsfolk havde været i større Masser, var der stor Ødelæggelse ogsaa paa Skovene.

Lensmanden paa Silkeborg, Hans Fris, lod 22 Synsmænd udnævne, og de besigtigede „med muligste Flid, hvormange Træer af Eg og Bøg, der udi paa 3 Aars Tid fra Roden vare afhugne og bortførte“ i Vrads Herred.

Her nogle Eksempler:

Udi Slottets Enemærker:	Ege	103	Bøge	108
„ Virkloug Vesterskov:	„	309	„	250
„ „ Østerskov:	„	250	„	153
„ Tem Skov:	„	83	„	105
„ Giedsø „	„	103	„	117
„ Løgager „	„	320	„	150
„ Tømmerby „	„	41	„	152
„ Venskov:	„	450	„	80

Saaledes fortsættes alle Skovene over; og da der var en Skovrider og 24 Skovfogder i Distriktet, vil det skønnes, at Tallet paa de ustemplede Træstubbe var naaet op til en foruroligende Højde, da man sluttede.

Lensmanden mente, at Sagen var vokset ham over Hovedet, og han indberettede til Kongen. Der udgik nu en kongelig Forordning, dateret Københavns Slot den 24. Juni Anno 1660, i Henhold til hvilken, saa

vel som „efter Lensmandens alvorlige Befaling“, Ansvarret for den store Ødelæggelse blev lagt paa Skovrideren og Skovfogderne, idet Lensmanden efter kongl. Forordning siger, „at de vel kunde have haft bedre udi Agt og Forsvar ved Panten, Forbud eller udi ringeste Maader ved Syn og Vidnesbyrd slig ulovlig Skovhugst kunde have afværget, om nogen fremmed med Gevalt derudi fandtes Skade at ville gøre. Men eftersom befindes fleste Parten af bemeldte Skovfogder udi sine anbetroede Skove selv største Skade derudi at have gjort, ej agtet Forbud efter fremlagte Tingsvidnes Formelding saa vel som Aflysningssedler til Kirker er forkyndt, men afført og afført lade, hvis Træ paa Jorden, efter Freden var sluttet, endda kunde findes; formenes de dermed ikke alene deres Gaardes Fæste at have forbrudt, men enhver derforuden bør at lide og stande til Rette som Selvskyldner og som for anden ulovlig Gerning“.

Nu mødte Skovfogderne og vidnede:

„Aar 1657, den Tid Svenskerne bleve Landet mægtig, lod Svensken Folk hugge udi Vrads Herreds Skove, Kongl. Maj^{ts} Skove, en ganske Hob Træer baade til Palisader, Rustvogne, Brændeved og andet deres Brug og desforuden gav enhver frit Forlov at hugge, paa det at Ugeskatten kunde dennem tilbringes. Og da Svensken forlod Landet, og de kejserlige, brandenborgske og Polakkerne bleve her i Lenet indkvarterede, blev der Polakker indkvarteret i Tem Sogn ungefer 14 Dage før Kyndelmisse 1659, hvilke begyndte saa haardelig og strængelig dennem at haandtere, saa de fattige Folk i Tem Sogn ingenlunde kunde blive ved Hus og Hjem hos dem, men maatte søge Plads paa andre Steder indtil en Maaned før Sct. Mikkels Dag; og desimidlertid lod Rytterne deres Korn meje paa Marken og bortføre og deres Boskab af Husene, og deres Gaarde ilde spolere, og desimidlertid bleve

Skovene meget ilde medhandlede, nedhuggede og bortførte, og en Del paa Stedet blev liggende, saa ingen, enten Skovrider eller Skovfogder, var mægtig nogen at forhindre eller pante formedelst Rytternes og Officerernes Medhold, paa det Ugeskatten kunde dennem tilbringes af saa mange i Herredet, som kunde tilstede være“.

Skovfogderne tilføjede . . . „og mange Mennesker bleve ilde medhandlede, baade pinte til Døde og druknede og ynkelig medhandlede, saa mange som fandtes i Tem Sogn“. Endnu henvises til, at de fleste vare flygtede og vare borte i tre Fjerding Aar, saa „meget mindre kunde vi afværge hans Majts Skovskade, hvorfor vi fattige Mænd formene os lovlig at være undskyldte og for Ridefogden Peder Jensens Tiltale fri at være“.

Birkefogden, som skulde dømme i Sagen, var her kommen i et af disse forøvrigt sjældnere Tilfælde, at han var i Tvivl om, paa hvilken Skulder han skulde bære Kappen: Paa den ene Side Skovsynet og Lensmandens „alvorlige Befaling“, paa den anden Side Skovriderens, samtlige Skovfogders og andres enstemmige Vidnesbyrd. I sin Vaande indankede han Sagen for „en tilbørlige højere Domstol“, men han lod „samme Vinder stande begge ved Magt“.

Sin Indstilling motiverede han saaledes: „Efterdi det med Tingsvidne er bevist, at bemeldte Skovrider og Skovfogder udi langsommelig Tid udi denne Krigstid haver været fra Hus og Hjem og ikke kunnet have noget Opsyn til deres Gaarde, meget mindre til deres Skove, ikke heller er angivet, hvilket Aar samme Skovskade er gjort, og efterdi Skovriderens og Skovfogdernes forhvervede Vinde er imod Synsvinden, da ved jeg ikke her udi at kunne kende“.

Det fremgaar ikke af Tingbøgerne, hvor længe Svenskerne opholdt sig i Silkeborg Len; men det er sandsynligt, at ikke alene Vinteren 1657—58 er gaaet, men en Del af Sommeren med, da de jo havde sat sig vel til Rette med ugentlig Beskatning, med Inddrivning af Naturalier og ikke mindst med Skovninger, hvorved de efter at have taget, hvad de selv havde Brug for, overlod Bønderne og Skovfogderne stadig at sælge, saa Ugeskatten desmere sikkert kunde tilflyde dem. Den store Armod, som de bragte over Befolkningen, maa have krævet Tid, især da de ikke her afbrændte Byer og Gaarde, men levede paa fortsat Plyndring. — En Tidsbetegnelse, som blev anvendt af Beboerne i Hinge Nord for Silkeborg: „Den Vinter 1658, der Svenskerne vare Landet mægtig“, angiver maaske Opholdets Varighed der paa Egnen.

Kommissarier, som ellers fulgte det svenske Korps, og som vare i Virksomhed baade i Vestjylland, i Thy og i Vendsyssel, nævnes ikke her; det tør maaske heraf sluttes, at det ikke var noget større Kommando, som blev sendt op igennem Midtjylland mod Viborg, men snarere en Slags Venstre-Flankedækning eller Observation for General Böttichers Korps, hvis første Plan var udelukkende at operere i Østjylland og over Aalborg at naa Vendsyssel, hvor der stod nogle Rester af dansk Rytteri. For denne Operation kunde en Venstre-Flankeobservation i Linien Silkeborg—Viborg—Hjarbæk Fjord være af den største Betydning.

Den fortsatte Fremrykning Nord paa fra Vrads Herred maatte føre Svenskerne Vest om Silkeborg-Søerne op igennem Hids og Lysgaard Herreder, og

Sporene ere tydelige, ligesom det ogsaa ses, at Opholdet har været af lang Varighed.

Et Par Mænd i Balle Sogn have udgivet til Svenskerne: Først til Regimentsvagtmeesteren, Casper Pen, hver 14 Dage 1 Rigsdaler, og varede det al den Stund Fjenden var Landet mægtig, Penge tilsammen 29 Rdlr., desuden 4 Rdlr., som vi maatte paa en Tid udlægge til Casper Pen, dertil have vi udi Kvæg og Fæmon betalt og selv afstaaet til hannem for 24 Rdlr., herforuden er os en Gang af Plyndringsryttere fratagen for over 50 sl. Dlr. af Korn m. m., som i Huset fandtes, og maatte vi give hver Uge Høns, Smør, Flæsk og andet.

At dømme efter de 29 Rdlr., som ere udbetalte med 14 Dages Mellemrum, ser det ud, som om nævnte Regimentsvagtmeester har haft Kvarter i Sognet omtrent saa længe, som Svenskernes Ophold i Jylland varede.

I Nabosognet mod Øst, Hinge, laa svensk Indkvartering hele Vinteren, og „de gjorde en mærkelig stor Skade i Holm Skov og derudi nederhug for Fode af Eg og Bøg og førte det over Hinge Sø, saa længe Søen bar at køre over samme Vinter“. I Højde hermed, men Øst for Gudenaa var der ifølge et Tingsvidne „ungefer 1 Maaned før Sct. Mikkelsdag Aar 1657“ en svensk Løjtnant i Tvillum Aalegaard og bortførte Garn, Redskaber, Aal m. m.

Med Lysgaard Herred høre Tingbøgerne fra hin Tid op, intet er ladet tilbage i de sydvestlige Limfjordsegne eller i det Hele taget fra Hjarbæk Fjord til Havet.

Vi vende os atter imod vore allierede.

Polakkerne standse ved Silkeborgsøernes sydlige Bredder, og vi mærke ikke mere til dem i denne Del

af Landet; men Brandenborgerne fortsætte deres Vej mod Viborg.

De samme Mænd i Balle, som paa Hids Herreds Ting ovenfor beskrev deres Udgifter til den svenske Vagtmester, fortsætte og sige: Til Brandenborgerne have vi svaret og udgivet, allerførst til en Overvagtmaster i 5 Uger, hver Uge 3 Rdlr., 1 Tønde Rug og 1 Tønde Malt; desuden havde de 2 Ryttere og 4 Heste, og til Straf fik de 5 Ryttere og 2 Heste flere, da det ikke var dem muligt „at udstaa at skaffe saa mange Penge, som de forlangte“, og de bleve hos dem i 13 Uger; og det blev Beboerne forbudt „at æde eller fortære noget af det, som i Huset var, men de maatte løbe i Skovens Skjul, og de bleve slagne og ilde medhandlede“. Saa maatte de give til en Løjtnant, som laa i Serup, hver Uge 1 Rdlr., 1 Pund Smør m. m. i 10 Uger, og da han drog bort, maatte de give ham 6 Rdlr. og maatte med Heste og Vogn følge ham til Flensborg.

I Sejling møde Sognemændene med en ganske tilsvarende Beskrivelse: .... „forleden, da de brandenborgske bleve her indkvarterede, bleve de af dem forjagne af Hus og Gaard ungef^r paa 16 Ugers Tid, og deres Huse og Gaarde ganske spolerede og en Del af Husene nedbrudte og forbrændte, Vinduer udslagne, Boskab og Klæder, Heste, Vogne med andet bortrøvet“.

Bønderne i Moselund, Tollund og Abildskov bleve tilsagte til at møde med deres Fæmon ved Funder Kirke, her blev det dem frarøvet og „drevet sønder paa af Ryttere og Soldater“.

Mere almindeligt hedder det: „Det ganske Herred er, saa vidt de brandenborgske have været indkvarterede, moxen øde, ruineret og fordærvet, den bedste Del af

deres Kvæg, Heste og Øg frarøvet, deres Formue fra-skatteet, og moxen ingen Vaarsæd i to Aar haft haver“.

De kunde bruge alt; de brandenborgske Ryttere og Krigsfolk borttog alle de Svin, som gik paa Skov i store Dele af Lysgaard Herred, saa Bønderne „ikke fik én igen den Vinter, de vare her i Landet“.

Skønt Indkvarteringen af de fremmede Tropper havde medført overordentlig store Lidelser med Ulykker i Hobetal for Beboerne i Silkeborg Len, saa vare Sporene dog langt fra saa blivende som i Koldinghus Len; allerede før Midten af Tresserne vare de slettede af Tingbøgerne. Grunden maa uden Tvivl søges i, at kun forholdsvis faa Gaarde vare blevne afbrændte; de fleste Huse og Gaarde vare nogenlunde paa Fode som før Krigen, og man kunde straks, da Fred og sikre Tilstande atter indtraadte, tage fat paa at erhverve Besætning og Avlsredskaber, saa Jorden kunde blive tilsaaet; man kunde ogsaa ved Hjælp af de bevarede Bygninger „borge“ sig frem til Plovbæster, Vogn, Plov, Harve og Korn til Føde og Sæd, — og man var paa Vej til lysere Dage.

Allerede ved 1. September 1657 eller maaske nogle Dage før var en større svensk Rytterstyrke naaet saa højt op i Jylland som til Aarhuseggen med Hovedkvarter paa Skanderborg. Vi have set, at „omtrent en Maaned før Sct. Mikkelsdag 1657“ havde en svensk Løjtnant været i Tvillum, ca. 4 Mil Vest-Nordvest for Aarhus. — Endvidere lader Forpagteren paa Dybvad i Aakær Len tilføre Hads Herreds Tingbog „et Register og Fortegnelse paa den aftvungne og paalagte Udgift af Dybvadgaard fra 1. September Aar 1657, der Fjenderne, de svenske, først udplyndrede Dybvadgaard og havde taget 1 Hest, 1 Hoppe ungefer for 30 Rixdr., og siden til

adskillige Tider ved Dag og Dato udgivet for Gaarden Brandskat til de svenske Officerer og Øverster, som laa paa Skanderborg og lod deres Underofficerer, Husfogder og Skrivere opbjerger, saa og ud af Salvergard og andre aftvungen efter hans vidtløftige Optegnelse med Dag og Dato beregnet i rede Penge 53 sl. Dlr. 13 Skl.; derforuden hver Uge Havre, Byg, Malt, Rug og mangfoldig Proviant; item Indkvarteringer, naar det paakom, foruden mange Gange Udplyndring“.

I Framlev og Sabro Herreder møder man spredte Plyndringer af svenske Tropper; hist og her blive nogle Bønder forjagede fra deres Gaarde „i mange Uger“, men større og mere indgribende Voldsomheder synes disse Egne ikke at have været Genstand for, hverken af Fjenderne eller af vore allierede.

I de samme Herreder som i flere andre udskreve Svenskerne Artillerihest.

Men det var navnlig Hads Herred, der led under Krigen; først var Svenskernes Aag meget føleligt i Vinteren og Foraaret 1658 og i lige Grad, da de kom igen ved Midsommertid; efter dem fulgte Polakkerne med en næsten eksempløs Grusomhed paa flere Steder.

De Assendrup Bymænd skildre Forholdene i følgende Linier: „Det er fuldt vitterligt, hvorledes Assendrup By under Aakær Len i Besynderlighed det Aar 1658 imod Vaardagen ganske ruineret [blev] udaf Grev Køningsmarcks Folk, saa de fattige Folk bleve slet fordrevne af Byen og fik hverken plovet eller saet“.

Fra Nødlev findes en hermed ganske enslydende Beretning om Tilstandene under Svenskens Regimente.

I et Tingvidne fra Randlev hedder det: „De svenske, som havde Kvarter ved Skanderborg Aar 1658, lod

straks efter Kiørmes en Part af deres Folk ride her ind i Herredet“ . . . . herefter følger Meddelelse om flere afbrændte Gaarde og om Ødelæggelse af Beboernes Middel og Formue.

Alle de fattige Mænd i Lerdrup bleve ganske forjagede, baade fra Husene og af Byen, først af Svenskerne og siden af Polakkerne, saa de bleve ganske forarmede; deres ringe Sæd bleve de jagede fra om Høsten, saa Svin og Fæmon ødte det Korn, som Krigsfolket ikke ødte.

Halling Sogn er paa det nærmeste bleven øde i de onde Aaringer. Svenskerne fratog Beboerne deres meste Formue, og da Polakkerne kom, fordrev de dem fra Huse og Gaarde og røvede og bortførte alt; „de have ingen Sæd haft i tre Aar og ere nu saa fattige, at besynderlig de Spøttrup Mænd og flesten i Halling maa tigge og finde deres Brød, og deres Hustruer og Børn gaa mange omkring i Elendighed, saa de udi samme Sogn ere storligen nødtrængende til den fromme Øvrigheds Benaadning og Skaansel“.

Det hedder videre, at „Gaardene i Hvilsted ere for en Del ganske øde, og hvor Folk ere i Husene, ere de saa forarmede, at de tigge deres Brød“.

I Svensketiden kommer saa til alt det nævnte endvidere Provianteringen af Besætningen i Frederiksodde. Fra Gylling er der i Aaret 1658 kørt til Frederiksodde med Levnedsmidler, „Korn og andet, som de svenske begærede“. En Mand i Falling var flere Gange i Sommerens Løb i Frederiksodde med Proviant; og fra Odde blev der kørt Ægt til Fyn med svenske Soldater.

Svenskernes sidste Besøg i Aakær Len varede fra 15. August til 9. September, og den Dag, de rejste, medtog de 21 Stude fra Aakær Marker.

Polakkerne fulgte i Svenskernes Spor, og mange Steder var det saa, at hvad de sidste levnede i Aaret 1658, det blev ødelagt af de førstnævnte i 1659. Men større Udaad og Misgerninger, end Polakkerne øvede i Gylling, kendes ikke i Jyllands Historie fra denne Krig.

Samtlige Gylling Bymænd vidne den 16. Januar 1660 om Sagen:

„Der var saa stor og uformodet Plyndring og Røveri i hele Gylling Sogn af Polakkerne fra den 5. Juli til den 14. dito nu sidst forleden Sommer, saa at Folkene ganske fra Huse og Gaarde vare forjagne, og en Part skudt og stenet til Døde, en Part hugget og lemlæstet, og samme Polakker borttog Hest, Øg og Fæmon, og Gaardene ganske udplyndret, Kornet paa Marken nedtrampet, og stor Skade paa de omliggende Byers Fæmon og Korn“.

„I Assendrup tog Polakkerne alt, hvad der fandtes, levende og dødt, plagede og fordrev de arme Folk igen, saa de fattige Mennesker i 3 Aar ingen Sæd have saaet og ere nu nødtrængende“ — Tingsv. 18. Marts 1661.

Forpagteren paa Dybvadgaard, der havde ført Regnskab over Svenskernes Bedrifter „ved Dag og Dato“, havde med samme Omhu optegnet Polakkernes. I konstante Penge havde han maattet udgive til dem 172 Rdlr. 1 Mark, desuden Korn, Malt, Havre og Proviant.

Ogsaa Kirkerne bleve hjemsøgte af Polakkerne.

I Saxild Kirke blev „Loftet oven over Kirken af Polakkerne slet afbrudt“.

Gylling Kirke: „Kalk og Disk er bortrøvet af Polakkerne“.

Falling Kirke: „Kalk og Disk er af Polakkerne røvet“.

Gosmer Kirkes „Messehagel, Kalk og Disk er slet

borte“; her siges ikke udtrykkeligt, at det er Polakkerne, som have været Ransmændene, men i Forbindelse med det øvrige peger alt i den Retning. I en anden Kirke er, blandt andet Hærværk, en Del af Kvinde-Stolene og de fleste Mandsstole opbrudte og ødelagte; ogsaa denne Ødelæggelse peger i samme Retning.

I Aarhus Hospitals Regnskab for Aar 1659 findes nogle Poster, som ere særdeles oplysende m. H. t. de polske Officerers, Præsters m. fl. Forretningssans, der synes fuldtud at have naaet den Udvikling, som Rov, Aager, Pengeafpresning m. m. kan bringe et Nutidsmenneske op til.

Hospitalsforstanderen, Johan Utrecht, har betalt Pater Pycarsky en Guldkrone paa 10 sl. Dlr., for at han skulde „anmode og erlange“ General Charnecki, at Hospitalet maatte blive salvagarderet. I lige Maade givet Pater Dombrosky 1 Dukat — er 3 sl. Dlr.

Den ønskede Salvegarde fik han af Generalen i Skikkelse af en Dragon, dennes Kaptajn modtog herfor 3 Daler og Vagtmesteren 1 Daler. Fra Mødedagen 17. Februar og til Philip Jacobi Dag — 10 Uger — betalte Hospitalet for Salvegardens Underhold 6 Mark ugentlig, hvorimod man var fritagen for at holde ham „og hans daglige Gæster“ med Brændevin, Øl og Tobak.

Men der var adskilligt endnu at udrede.

Kaptajnen befalede, at Hospitalet skulde forny Dragons Uniform og Vaaben. Regningen herpaa blev:

En ny Kjole, kostet udi Klæde, Underfoer og Arbejdsløn	8 Dlr.
Et Par Læderbuxer.....	3 Dlr.
En graa ny Hat.....	5 Mark
En ny Hørgarns Skjorte.....	6 Mark
En ny Kaarde.....	3 Dlr.

Johan Utrecht fortsætter Hospitalets Regnskab:

Fra 1. Maj og indtil den polske Salvegarde marcherede bort den 17. August er $15\frac{1}{2}$ Uger, for hans Underholdning om Ugen 1 Rdlr. — er 23 sl. Dlr.

Da jeg havde munderet den første Salvegarde, tog hans Kaptajn samme fra mig og gav mig straks en anden, som blev hos mig, indtil de udmarcherede, ham maatte jeg give:

1 Par ny Støvler	5	sl. Dlr.
1 ny graa Hat	2	„ „
givet ham udi Penge	6	„ „

Efter at vi have forladt de sydlige Aarhusegne, findes der ingen Tingbogsoplysninger om Krigen, før vi naa ind i Himmerland. I hele den store mellemliggende Landstrækning ere alle bevarede Tingbøger fra en langt yngre Tid; men til Gengæld faa vi en ret tydelig Oversigt over Tilstandene under og Følgerne af Krigen i Limfjordsherredene fra Kattegat til Skive Fjord.

I Fleskum og Hornum Herreder, umiddelbart Syd og Vest for Aalborg, spores de fremmede Tropper overalt; men selve Indkvarteringsbyrden har været forholdsvis ringe, medens Svenskerne vare Herrer i Landet; større Styrker, som et Kompagni, findes kun undtagelsesvis indkvarterede i Landsbyer og kun for kort Tid.

En Rytter eller to, en Løjtnant, en Korporal eller et Par Menige bleve udlagte i en stor Del af Landsbyerne, og de laa undertiden paa samme Sted „fra den første Indkvartering, og til de udmarcherede den 1. Maj 1658“.

Disse Enkeltryttere og smaa Poster udlagdes under Navnet „Salvegarde“, en Benævnelse, der var saa uberegtiget som vel tænkeligt, for saa vidt man dermed vilde forbinde Tanken om en Beskyttelse af den By, hvori de havde Ophold.

Deres Opgave var at inddrive Skatter, Proviant og Afgifter af forskellig Slags og til forskellige Personer.

Om større svenske Troppestykker i Fleskum Herred ved Tingbogen kun at melde; „At Aar 1658 ved St. Volborg Dags Tid, der Oberstløjtnanten, som var under Oberst Lettmants¹⁾, udmarcherede fra Aalborg . . .“

Et Tingsvidne angaaende Grandefogden Jens Jørgensen i Ooppelstrup omtaler, at en Marketender, som har været indkvarteret i Byen, er afmarcheret „med Kompagniet Sønder ad“, og siden han var hedendragen, kom Livkompagniet og drog der igennem Byen²⁾ og hedentog fra forⁿ Jens Jørgensen, hvad han havde baade i Huse og Gaarden, hvad de kunde overkomme, og tog to Øg fra ham og slog ham og handlede ilde med ham, og hver Gang de ere dragne frem eller tilbage der igennem Byen, have de hedentaget, hvad de kunde overkomme, dem til største Armod der i Byen.

I det følgende Aar, 1659, da de kejserlige Tropper og Brandenborgerne kom op i Landet, blev Indkvarteringen i høj Grad følelig paa mange Steder baade i Øst- og Vesthimmerland, og dertil blev Forplejningsbyrden meget trykkende. — Regeringen erkendte det, og „24 gode Mænd“ kunde senere vidne, at Kronens Tjenere under Aalborg Hus ifølge kongelig Forordning „ikke havde ydet nogen Landgilde, enten Korn, Penge, Smør eller andre Specier fra Philip Jacobi Dag 1658 og til To-Aarsdagen efter³⁾“.

¹⁾ Der kan vel næppe være Tvivl om, at det er Oberst Lettmats Regiments Afmarch fra Aalborg Syd paa, som her menes.

²⁾ Ogsaa disse Troppebevægelser maa formentlig henføres til det Lettmatske Regiments Afmarch.

³⁾ Et ganske tilsvarende Vidne afgav Kronens Tjenere i Hornum Herred, og i Aaret 1660 gav de endnu kun halv Landgilde;

De Gunderup Sognemænd vidne, at de „i forleden Ufredstid havde meget haarde Kontributioner og havde været overilede med andre Krigsbesværligheder, saa vel som med stor Indkvartering“.

Bønderne i Nøvling give det samme Svar og tilføje: „Vi fattige Folk ere ganske udskattede“.

Ferslev Sognemænd ere formedelst stor Indkvartering og andre Udgifter fast uformuende og i stor Armød.

Hornum Herreds Tingbog sammenfatter Tilstandene i Krigsaarene i følgende kraftige Linier: „De fattige Folk her i Hornum Herred have nu i langsommelig Tid først af Fjendernes Overvold været plagede og forødte, siden af strenge Indkvarteringer og Kontributioner besværede til denne Tid baade af de allierede Krigsfolk og af vor naadigste Konges Folk“.

Mangen en Enkeltmand led forholdsvis meget, især naar han boede ved Alfarvej; et Eksempel herpaa er Gaarden Thorndal, der Gang efter Gang blev udplyndret baade af Svenskerne og af Brandenborgerne; Manden blev mishandlet, slaet og hugget i Hovedet og jaget fra Gaarden, hvorefter de borttog eller ødelagde alt, hvad han ejede. En saadan Adfærd var ingenlunde ualmindelig, hverken hos den ene eller den anden Part.

Men selv om Krigsbyrderne vare tunge, saa kan det dog langt fra siges, at Befolkningen i Almindelighed var ruineret og hjælpeløs; et Aar efter Krigen er det saaledes ret almindeligt at træffe Dødsboer af 100—150 Dalers Værdi. Var der end megen Fattigdom, saa var til Gengæld den absolute Nød næppe til Huse ret mange Steder.

---

den samme Lettelse fik Jørgen Marsvins Bønder under Abildgaard.

Aars- og den østlige Del af Slet Herred havde meget betydelig Indkvartering til forskellige Tider og var stærkt medtaget deraf. Beboerne af Flejsborg Sogn havde af den Grund slet ingen Vaarsæd faaet saaet i de to Krigsaar og vare allerede af den Grund halvt ødelagte for en Tid; Sognet blev desuden stærkt medtaget af de svenske, hvis Vej, Aalborg-Viborg, gik derover; dernæst havde de store Indkvarteringer af de kejserlige Tropper, „og siden deres Afmarching af de brandenborgske plyndrede og fra Husene forjagede, — en Del, baade Lader og Huse, nedbrudt der i Sognet“.

Ifølge et Tingsvidne bleve „de Aars Sognemænd saa ganske og aldeles forødt af den ulidelig store brandenborgske Indkvartering, saa der i det ganske Sogn moxen intet Korn var“.

Hos en Mand i Hornum Sogn var indkvarteret af de kejserlige et halvt Hundrede Mand og Heste samt 2 Officerer, 1 Vagtmester og 1 Korporal „med deres efterfølgende Kvinder, Knægte og Børn“, desforuden 10 Ryttere „med deres Knægte og Efterfølgere, som borttog Heste og Vogne, slagtede og fortærede hans Kvæg mestendels, ødelagde hans Avl ganske, borttog Klæder og andet, som var i Huset; hans Boskab blev ruineret og en Del brændt“.

Vindblæs Kirke blev omtrent helt ruineret; det siges ikke udtrykkeligt, at det var de fremmedes Værk, men det er utroligt, at Egnens egne Folk skulde have gjort det. En stor Del af Blyet var borttaget, af 16 Karlestole vare 13 ødelagte og brudte i Stykker, af 18 Kvindestole vare 6 øde og borte, Prædikestolen var brudt itu, ligesaa Kirkedøren o. s. v.

Den store Indkvartering i Aars- og den østlige Del af Slet Herred — altsaa i Retning af Aggersund — staar

formodentlig i Forbindelse med de allieredes Overgang til og Besættelse af Hanherred fra 18. Februar 1659, en Besættelse, som holdt sig uforandret med en meget stærk Indkvartering ind i Juni Maaned; men herom mere nedenfor.

I de efter Krigen nærmest følgende Aar møder der os en Mængde mindre Krigskontributioner, som Bønderne endnu ikke have faaet klarat fra sig. Det var enten ved Tilfælde eller ved Overenskomst imellem Sognemændene ofte bleven overdraget en eller flere foreløbig at afholde disse Udgifter, som nu efter Krigens Slutning fordeltes paa Beboerne. De have Interesse, fordi de give et snævrere Indblik i de fremmede Troppers mere enkeltvise Optræden og kaste Lys over deres Opførsel under daglige Forhold.

Et Tingsvidne: Første Gang Svensken kom til Nr. Tranders, skikkede en Officer (Oberstløjtnant), som laa i Præstegaarden, sin Kvartermester til Sdr. Tranders og tilsagde menige Mand, at de skulde skaffe hans Herre en Tønde Øl og „Spedseri“ for 10 sl. Dlr., og Bønderne udvalgte straks fire Mænd, som paa deres Vegne skulde køre til Aalborg at gøre Indkøb, og det blev dem lovet af de øvrige Grander, at de skulde holdes skadesløse. Da de kom tilbage til Tranders og havde afleveret Øl og Spedseri, kom Oberstløjtnanten ud og befalede sine Tjenere at tage Christen Sørensens (en af de fire Mænd) Hest fra Vognen; det skete, og Bonden „mistede sin Hest for menige Mands Rejses Skyld, og ikke den igen bekom.“

Nøvling Sogn havde faaet et „ubilligt Salverihold“, som de hver Uge maatte hente Øl og Brændevin til i Aalborg og „andet, de kunde fornøje dem med, saa vel som Penge“.

Da Brandenborgerne ved Pinsetid afmarcherede fra Gistrup, medførte de en Proviantvogn, som Bønderne maatte levere fire Heste til, „som de ikke saa mere“.

Fra Kronens Bønder i Valsted og Terslev Sogne blev leveret en Hest, „som kom til Svenskens Staldmester til Artilleriet“, de fik ingen Betaling for den.

I Maj Maaned 1659 udlagde og betalte Peder Clausen i Tordrup en Skat til en Generalkvartermester i Randers; men de tog tillige hans Vogn og den ene Hest „og beholdt det med al Proviant, Høns, Flæsk m. m.“

Tre af Nr. Tranders Grander havde paataget sig at gøre Ægterne til Viborg og Randers; men sidste Gang de kørte, tog Brandenborgerne en Hest fra dem, „og de fik den ikke tilbage“.

To Bønder i Skovstrup bleve tilsagte til at vurdere nogle Heste i Lundby, som skulde køre Proviant til Viborg.

Som det vil ses af det foregaaende og mange lignende Eksempler, var det en meget nyttig Forholdsregel at vurdere Hestene, før de sendtes ud i Ægt; thi havde de nogen Værdi til militært Brug, saa kom de ikke tilbage. Byen eller Sognet forsikrede derfor som oftest Ejeren de saaledes udsendte Heste; de deraf flydende og forskellige andre Gældsposter bleve paalignede og betaltes afdragsvis i de første Aar efter Krigen.

Vi møde saaledes Udgift til Salvegardens Underhold, Udgift til „en Kjortel til en Polak“, Øl til de svenske, Øl til de kejserlige, Penge i Aalborg til Obersten, udlagt og betalt til Generalvognmester til Foræring fra de Povlstrup Mænd, „for de skulde have Forlindring paa Skatten — 3 Rixdaler“, i samme Øjemed fra Mændene i Dal — 1 Rixdaler o. s. fr.

Med denne Oversigt ere Tingbogsoplysningerne i det

væsentligste udtømte for Østjylland sønden for Limfjorden, og vi skulle i det følgende gøre os bekendte med Forholdene i den sydlige Del af Vestjylland.

Uden at der foreligger noget bestemt, faar man det Indtryk, at Svenskerne rykkede ind i Nørre Jylland ved Ribe med en mindre, spredt Styrke, samtidig med at de overskred Grænsen imellem de to jyske Landsdele foran Kolding.

I Skads Herreds Tingbog er anvendt Betegnelsen: „Denne Ufreds- og Plyndringstid“ om Krigsaarene, og i disse to Ord er der givet en saa rammende Karakteristik af Tid og Forhold i disse Egne, at hvad der ellers kan være at tilføje, i alle Henseender maa blive en Bekræftelse heraf.

En svensk Krigskommissær ved Navn Jacob Gutheim fik Kvarter i Ribe og ledede herfra Forplejningsvæsenet i en større Del af Ribe Stift.

Vi have allerede set en Række Eksempler paa, at de svenske lige saa fuldt som de allierede Tropper tog, hvad de mente at have behov, uden at bekymre sig om, at der blev ydet Erstatning; — og det gjaldt alle fra Oberstløjtnanten i Nr. Tranders Præstegaard, der tilegnede sig Ægtbondens Hest, til de mange Underofficerer og Menige, som lod sig forsyne med kontante Penge eller Øl og Brændevin m. m.

Vi skulle ikke her komme nærmere ind paa disse Enkeltheder, men kun bemærke, at de falde lige saa tæt i de vestlige Egne som under tidligere omtalte Forhold. Derimod vil der være Anledning til at iagttage Administrationen, Forplejningsvæsenet, hvis Repræsentant var fornævnte Jacob Gutheim. Til Belysning heraf foreligger der netop en ret omfattende og i sine Enkeltheder lige

saa interessant og oplysende som indviklet Sag, der saa meget mere vækker vor Interesse, som disse Kommissærer gjorde Krav paa at blive opfattede som Beskyttere af Pligt og Orden endog paa Trods af den væbnede Styrke.

Den 13. September 1661 lod Ejeren af Landting m. fl. Gaarde i Ginding Herred, Mogens Rosenkrands, indstævne Forvalteren paa Bramminge og Kærgaard, Peder Nielsen, for Gørding Herreds Ret, fordi han formentes i Svensketiden at have afkøbt Fyrsten af Darmstadts¹⁾ Hofmester, Veit Lading Melchor von Keselan, som havde Kvarter paa Estvadgaard, 43 Staldøksne foruden noget Ungkvæg, som var taget fra Landting.

I Marts Maaned havde Rosenkrands ladet Peder Nielsen „tilholde i sit Hjem at levere Studene tilbage, mod at han fik, hvad Bekostning han havde haft; hertil svarede han, at „derom var Fyrsten af Darmstadts Hofmester at søge, hvad her han havde bekommet, havde han givet Penge for“; desuden tilkendegav han sin fuldstændige Mangel paa patriotisk Forstaaelse ved at tilføje, „at dersom den skiden Forligelsemaal ikke havde bleven imellem Kongen og Svensken, da havde baade Landting, Bønderne og Øxne blevet Svenskens til evig Tid“.

Mogens Rosenkrands' Indlæg i Sagen lyder som følger:

„Eftersom Peder Nielsen paa Bramminge skal have sig tilforhandlet udi Svensketiden fra Landting af Fyrsten af Darmstadts Hofmester 43 Øksne, som han fra Gaarden lod afhente Anno 1658 den 6. Januar; i lige Maade lod han den 12. Marts afhente 8 Ungstude, og han var selv i Ladegaarden, da han lod brænde fornævnte Øksne; derfor sættes udi al Rette paa velb. Mogens Rosenkrands Vegne, om forbemeldte Peder Nielsen ikke jo bør efter hans Kongl. Maj^{ts} Forordning, Dato Køben-

¹⁾ Ifølge Tingbogen var Georg Landgræve af Hessen, Oberst over Darmstadt Regimentet, indkvarteret paa Landting.

havns Slot den 24. Juli 1660, at erstatte og betale min velb. Husbonde forⁿ Øksne og Ungstude, han hos de svenske haver sig tilkøbt, — og en herpaa Dom begærte^e Iver Nielsen, Fuldmægtig paa Landting.

Af dette fremgaar med al ønskelig Tydelighed, at Studene vare røvede fra Mogens Rosenkrands ud af Landtings Stalde.

Paa denne Anklage indgav Peder Nielsen følgende Svar til Gørding Herreds Ting:

„Eftersom den gode Mand Mogens Rosenkrands har ladet mig her til Gørding Herreds Ting citere og har ladet mig beskyldte for, at jeg af hans Gaarde Landting og Nygaard skulde have købt af vort Lands Fjender 43 af hans Øksne under deres sidste Indfald i Jylland; saa har jeg tilforn erklæret, og erklærer jeg endnu, at den svenske Krigskommissær den Gang i Ribe Stift først personlig har gjort Køb med den Darmstadtiske Fyrstes Hofmester Veit Lading Melchor von Keselan, som forⁿ den gode Mand Mogens Rosenkrands' Gaarde havde under sit Kvarter, om samme Øksne, efter som han som Fjende raadede for alt det, derpaa forefandtes. — Siden er jeg ved bemeldte Kommissærs udskikkede Ryttere med Magt tagen og dreven af mit Hus med Tvang og Trusel bort at notere og skrive, hvad som paa Vinderup og Nygaard Lade-gaarde kunde findes, eftersom de forhen ere blevne forglemte og forbigaaede, da det ganske Stifts Herregaarde bleve visiterede af ham og hans Medfølgere.

Ydermere er jeg ifølge hans skriftlige og strenge Ordre under højeste Straf og militæriske Eksekution befaleet at drage til Estvadgaard og der paa hans Vegne gøre Flid, at forⁿ Hofmester vilde unde ham Parret af de bedste og fedeste, et halvt Hundrede eller 40 Øksne, for 12 Rdlr.¹⁾ paa hans Herres foran signerede Herregaarde^e.

¹⁾ Det fremgaar af Peder Nielsens Forklaring andet Steds, at Handelen først var afsluttet saaledes, at den Darmstadtiske Hofmester skulde have 14 Rdlr. for Parret.

Peder Nielsen forklarer videre, at Kommissæren selv har ladet affordre de 43 Stude, ligesom han og selv har betalt dem efter Købebrevet. Han tilføjer dernæst uforbeholdent, at han af Hensyn til, at en Straf kunde overgaa ham, ogsaa har tænkt paa sin Befrielse derfra og har derfor taget sig af Studene; han antyder, at det er gjort af Hensyn til, at de nødlidende og „arme Folk paa denne liden og snævre Pas, hart hos den svenske Lejr, haver dagligen været haardeligen betyngede af deres Besværing og haver alt fast mere end paa andre Steder maattet gøre og fuldkomme deres Befaling, om vi Liv og Sted skulde nyde“.

Han fralægger sig at have haft noget med Købet af de 8 Ungstude at gøre, som toges fra Landting den 12. Marts, og slutter med at sige under Henvisning til Købebrevet, at det var Hofmester von Keselan, som paa sin Herre Fyrsten af Darmstadts Vegne havde solgt de 43 Staldstude til Kommissær Jacob Butheim, og sidstnævnte befalede ham at slutte et „ringere“ Køb, end de i Forvejen havde gjort med hinanden.

Det foranførte lærer os, at Opfattelsen i den svenske Hær var denne, at de som Fjender raadede over alt, hvad der fandtes indenfor deres Kvarterdistrikt, og paa Grundlag heraf tømte de Staldene paa Landting, ligesom samtlige Stiftets Herregaarde alt i Forvejen vare blevne visiterede.

Den svenske Kommissær kendte disse Forhold; men endnu saa sent som den 28 Oktober 1661, da Forvalteren paa Bramminge, Peder Nielsen, sluttede sine Erklæringer for Gørding Herreds Ting, altsaa 3½ Aar efter at de svenske Tropper havde forladt Egnen, havde Mogens

Rosenkrands ingen Penge faaet af Kommissæren eller andre svenske.

I Forbindelse med denne Sag anføres, at svenske Tropper til samme Tid laa i Lejr i Nærheden af „en liden og snæver Pas“, der vel maa forstaas som Egnen ved Harboøre; denne Antagelse vil finde Bekræftelse fra Børglum Herred m. fl. Steder.

Det er muligt, at der af den svenske Hærledning var givet Ordre til, at Afdelinger og Enkeltmand skulde betale deres Udskrivninger og Fornødenheder, hvor de kom frem, og det kan jo heller ikke nægtes, at en saadan Ordre, opbevaret i Arkivet og senere indleveret til Historien, vil vække en tiltalende Opmærksomhed, saa længe den kan staa Maal med Kendsgerningerne; det er ogsaa muligt, at efterfølgende lille, men karakteristiske Begivenhed peger i Retning af, at den paagældende svenske Løjtnant har kendt en saadan Forpligtelse, men i saa Fald forstod han at undgaa, at den blev ham en Hindring.

Han laa i Kvarter i Darum; ved sin Afrejse udskrev han en Hest til 16 Rigsdaler hos Beboerne, og den blev leveret af hæderlig og vellærd Mand Peder Jensen paa Sognemændenes Vegne; herfor modtog han et Skadesløsbrev af følgende Indhold: Kende vi underskrevne Klaus Karlsen, Delefoged over Gørding Herred, boende i Lille Darum, og Hans Nielsen Tjæreborg, boende i Store Darum, af ret vitterlig Gæld skyldig at være Peder Jensen her 16 Rdlr. in specie, hvilke 16 Rdlr. vi . . . . . love at betale til Paaske førstkommende i Aar 1658.

Der blev afholdt Forhør i Sagen, og Hans Nielsen Tjæreborg vidnede (Delefogden var død), at de vare blevne tilsagte til et Møde med forⁿ Peder Jensen og Løjtnanten; ved dette oplæste førstnævnte den ovenanførte

Skyldseddell lydende paa 16 Rdlr. og forlangte, at de skulde underskrive den; det hjalp ikke, at de erklærede ikke at henhøre til Løjtnantens Kvarterdistrikt, og at de aldrig havde kontribueret til ham; da de vægrede sig, bleve de „med Hug og Slag tvungne af de svenske Ryttere til at skrive under“. Og saaledes kunde den svenske Løjtnant rejse bort med sin Hest uden at lade sig tynde af Gæld til de Darum Bymænd.

I Anledning af en Klage over, at Bønderne i Tjæreborg Sogn vare i Restance med deres Kongetiende fra Aar 1657—59, har Herredsfogden for Skads Herred ved Domsafsigelsen ladet tilføre Tingbogen følgende Karakteristik af de tre Krigsaar:

„Første Aar, som var 1657, da var Svenskens Folk Landet mægtig, og de havde beskattet dem med Penge- og Proviant Skatter. Item havde de af Svensken haft stor Indkvartering af Tropper og Udplyndring af dem. 2. Aar, 1658, var Brandenborgerne, Polakkerne og Kejserens Folk her; samme Aar havde de ogsaa alle stor Indkvartering af dem, saa de fortærede det meste af det Korn, de havde, og en stor Hob af deres Kreaturer. 3. Aar, 1659, da var der saa stor en Plyndring af Brandenborgerne og Polakkerne, saa de frarøvede og fraplyndrede dem al deres Fæmon, Kreaturer og Korn, Klæder og alt, hvad de forekom, saa Beboerne i lang-sommelig Tid hverken kunde være ved Hus eller Hjem og fik saa godt som hverken avlet eller saaet samme Aar“.

Andre Steder stod det ikke bedre til. Paa Gunderup Bys Jorder var der i 1659 kun saaet halv Rugsæd samt 4 Skæpper Byg og 4 Skæpper Boghvede, og det blev staaende uhøstet, indtil det var fordærvet, „formedelst Bøndernes Bortjagelse, Sot og Sygdom“. Det samme gjaldt Nabobyen Jyllerup og hele Egnen.

Flere Sogne, som Jerne, Skads, Tjæreborg og Sneum,

vare underlagte den svenske Konges Staldetat, og „hver tre Lægdskaarde i forⁿ Sogne haver udgivet en forsvarlig Hest, som de leverede til Styk- og Artilleriheste“.

Udover det allerede anførte skal kun berøres, at Polakkerne ikke alene røvede og plyndrede her som andet Steds, hvor de kom frem; men de satte deres Misgerninger i System og drev dem som Forretning; hvad de røvede af Kvæg i én By, førte de andet Steds hen og solgte for Spotpris. Hos en Mand i Darum tog de saaledes 4 Stkr. Kvæg, som de solgte for 5 Rdlr. Parret i Ravnsø Præstegaard, Nykirke Sogn.

I Gørding og omliggende Byer synes de at have holdt et mere almindeligt Udsalg, flere Bønder havde købt Køer og Stude hos dem. Da Sagen et Par Aar efter blev bragt frem for Herredstinget, vidnede Køberne, at Polakkerne ikke „lovede nogen Ko højere end 1 Rdl.“, og at ingen havde givet mere end 1 Rdlr. for en Ko, samt at de vidste, at Polakkerne havde røvet dem.

De Egne i Ribe Stift, som vi nu have gjort Bekendtskab med igennem Tingbøgerne fra hin Tid, bleve, som det vil være set, haardt medtagne af Krigene, men paa Grund af Befolkningens store Nøjsomhed og Flid rettede Forholdene sig hurtigt, og allerede i Aarene 1662 og 1663 er et Dødsbo temmelig almindeligt oppe paa en Formue af 100—200 Rigsdaler, en ikke ubetydelig Sum i disse fattige Egne.

Den svenske Rytterstyrke, som under General Böttichers Kommando rykkede over Thyborøn-Agger op igennem Thy i Begyndelsen af Oktober 1657, efterlod sig ingen Omtale af Betydning i Refs- og Hassing Herreders Tingbøger; kun spredte Udpresninger bemærkes hist og her under den hurtige March igennem Landet.

De følgende Herreder saa vel som Thisted Købstad have ingen Tingbøger bevarede fra den Tid, og ved Hannæs Birk omtales den Del af Krigen kun i almindelige Udtryk, som: da Svensken var Herre i Landet, den bedrøvelige Fejdetid o. s. v.

I Han Herred har Befolkningen været trykket en Del af Kontributioner til Fjenden; der er saaledes „i Februar Maaned skattet til Oberst Putkammer“ af Bejstrup Sogn i det nuværende Øster Hanherred, og der lyder mere almindelige Klager; men først hen imod Egnen Nørre Sundby-Hjørring og Øst paa til Kattegat søgte Svenskerne et mere blivende Kvarter, spredte over Herrederne i betydeligt Antal Vinteren over til ud paa For-aaret 1658.

For at undgaa Misforstaaelse er det maaske ikke helt unyttigt at bemærke, at Herrederne i Vendsyssel i hin Tid havde deres Længderetning i Vest-Øst, saa at sige fra Hav til Hav, medens de nu nærmest ere delte med Længden i Nord-Syd; det maa derfor ikke overraske, at man af det gamle Børglum Herreds Tingbøger fremdrager Efterretninger om Byer og Begivenheder helt østligt i det nuværende, meget yngre Dronninglund Herred¹⁾.

Børglum Herred:

Ankommen for Store Vildmose har det svenske Korps delt sig i to Kommandoer — en Deling, der maatte siges at være en Nødvendighed, saa længe der endnu kunde forudsættes at være dansk Rytteri i Vendsyssel; af disse er det ene rykket Vest og Nord om Mosen ind i Børglum Herred.

Men allerede i den nordlige Del af Hvetbo Herred,

¹⁾ Navnet er ikke ældre end ¹⁰/₁₁ 1841. Se Trap, Danmark, 3. Udg. IV, 97.

i Saltum, der er Knudepunktet for al Færdsel Vest om Vildmosen, gik nogle af de svenske Tropper i Kvarter; Sognemændene beklage sig her højlydt over den svenske Indkvartering og over de byrdefulde Kontributioner i Korn, Penge, Viktualier og Maanedsskatter. Fra Kettrup tæt ved Havet er der bl. a. leveret 2 Stude til Svenskens Underhold, som bleve paalignede samtlige Bymænd, da Fjenden ikke vilde betale; Sognemændene i Hune have gjort Ægtkørsler med de svenske Ryttere o. s. v.

I Fortsættelse heraf finder en temmelig stærk Belægning Sted i den vestlige Del af Børglum Herred. Beboerne i Vollerup, Em Sogn, „have nu i denne besværlige Tid haft en stor Indkvartering baade af Fjenderne og af kongl. Maj^{ts}. egne Krigsfolk“.

I Lund, Nord for Vrejlev Kirke, gik den svenske Ritmester Volmberg i Kvarter, og en Løjtnant laa paa Hæstrup Gaard, endvidere tog en Kaptajnløjtnant Bolig paa Hovedgaarden Boller i Taars Sogn, „han havde Sognet i Kvarter“. Det er saaledes fire Sogne i den vestlige Del af Børglum Herred, som bleve belagte med en fast Styrke.

Allerede i Begyndelsen af November Maaned — om ikke før — er der Ro overalt i Kvarterdistrikterne, og Planen for Vinterarbejdet er lagt; den udgik fra Krigskommissær Hendrik Gau, der boede i Aalborg, og som vistnok allerede ved Svenskernes Besættelse af Byen den 9. September var gaaet i Kvarter der. Som første og foreløbig eneste Opgave blev der foretaget Skovninger i videst mulig Omfang, og Tømmer blev transporteret til Hals Skanse; herefter fulgte saa sidst paa Vinteren Forberedelserne til en Brobygning over Limfjorden ved Aalborg; men det var navnlig Beboerne i de skovrige

Egne ved Sæby, som her bleve bragte i Virksomhed med Anskaffelse af Tønder og andet Bromateriel. Herom vil der nedenfor blive given udførlig Underretning.

Skovhugningen blev ledet af de svenske Officerer og udført paa militær Vis. Paa bestemte Dage bleve flere eller færre af Egnens Beboere — ofte i Snesetal — tilsagte til at møde i Skoven¹⁾ med Heste og Vogne for at fælde Træer og føre dem bort; Hovedmassen blev ført den lange Vej — 6 à 7 Mil — til Hals Skanse, „og en Part hugget til Ild og Varme til Ryttere og Officerer, som laa indkvarterede i Sognet“, og Bønderne bleve nødte til under „stræng Eksekvering“ at befordre det til de Steder, hvor de bleve tilsagte til at yde det, „en Part til Hæstrup Gaard til en Løjtnant, som laa der i Kvarter, en Part til Lund til en Ritmester ved Navn Volmberg, som der laa i Kvarter, og af ham nødte og tvungne dertil“, og 2 Læs bleve førte til Boller til Kaptajnløjtnantens Kvarter.

Den her beskrevne Skovning fandt ifølge Tingsvidner Sted den 9., 11., 21., 28. og 30. November 1657 samt den 8. Januar 1658.

Flere omliggende Sogne fralægge sig alt Ansvar for deres Skove i Krigstiden paa Grund af den tøjlesløse Nedhugning.

Medens en Del af den nordre Kolonne saaledes forblev i den vestlige Del af Børglum Herred, fortsatte Resten sin March videre Øst paa over i Skovegnene ved Sæby.

I Øravad blev indkvarteret en Ritmester og en Løjt-

¹⁾ Tingbogen nævner stadig Boller og Hjabelund i et og samme Aandedræt, naar Skovene omtales. Det maa da formodes, at de store Vidder, som ligge imellem disse to Punkter, og som i lange Tider have været og tildels endnu ere bedækkede med Lyng, for halvtredie Hundrede Aar siden have været bevoksede med Skov, som da hørte til Hovedgaarden Boller.

nant; de gave Beboerne i deres Kvarteromraade, som var Hørby Sogn, Ordre til at skove Ildebrændsel til de indkvarterede Ryttere, hvad de havde Behov, og „til at gøre ny Rustvogne og færdiggøre de andre, de havde med“; da Bønderne hertil sagde, at de havde Træ til Ildebrændsel i deres egne Skove, men ikke til Rustvogne, saa svarede Ritmesteren og Løjtnanten dem: „De skulde hugge til deres Behov, hvor de vilde, Skoven var deres“.

Saa nordligt som i Aasted Sogn, altsaa i det nuværende Horns Herred, var der svensk Indkvartering med en Løjtnant liggende paa Gaarden Lindet; hans Ryttere gjorde sig i fremtrædende Grad bemærkede ved brutal Optræden mod Egnens Folk.

Baade i Understed, Skiftved og Grene var der indkvarteret svenske Officerer, som Beboerne maatte skatte til i kontante Penge; ligeledes havde de ifølge Tingsvidnetvunget Bønderne til at skove Brændsel til Rytterne, som laa i Sognet, og desuden maatte Bønderne forskaffe Træ til Rustvogne, Øltønder og Salttønder, som den svenske Kommissær forlangte af dem.

Ligesom i den vestlige Del af Herredet blev der ogsaa her iværksat en omfattende Skovning. Alle Sognene Nord og Vest for Sæby maatte deltage, og det var navnlig de meget store under Sæbygaard liggende Skove, der maatte undgælde. Den hele Nedhugning i disse den Gang saa prægtige Skove beløb sig, ifølge nøjagtig Optælling, til 5986 Træer af alle Slags.

Skovningen begyndte til forskellige Tider og var af forskellig Varighed i de Byer, som bleve beordrede til at deltage, men taget under Et begyndte den i Midten af November og blev paa fastsatte Dage fortsat indtil Midten af Marts. Et af Tingsvidnerne fra Sæby Birk angiver

Tiden fra Sct. Mortensdag 1657 og til sidst i Marts Maaned 1658.

Det var ogsaa her Hals Skanse, som skulde bringes paa Fode; skønt den intet havde lidt, da Svenskerne erobrede den, manglede der Palisader og Stormpæle som og andet svært Tømmer i stor Mængde.

Den svenske Kommandant i Hals Skanse udgav den 12. November 1657 en Ordre, der viser, hvor stærkt et Pres der blev lagt paa Arbejdet for saa snart som muligt at faa Skansen sat i Forsvarsstand.

Ordren lød:

Paa Kongl. Maj^{ts} og Kronens af Sveriges Vegne strengelig og alvorligen efterfølgende Ordre af hans Excellence Generalfeltmarchals overleveret Ordre befales Delefogden¹⁾ udi Jerslev Herred Niels Christensen i Aagaard at tilholde menige Bønder og Almue udi Jerslev Herred saa vel næst hosliggende Herreds, som mig efter Oberst-Krigskommissarius udgangne Ordre, som her under Hals Skanse er tilsagt at advare og tilsige enhver, som kørendes er, at skal forskaffe her til Hals Skanse saa mange „Pallesarder og Storumpel“, som her til Skansen fornøden gøres, hver Pæl halvfemte Alen udi Længde og firkantet huggen, saa stærk som en stærk Bjelke og spidske huggen til den ene Ende, af Eg, Bøg eller Birk, som er slet fælden som et Lys, og det at hugge udi næst omliggende Skov, hvor de bedst findes kan, og det her indleverende 3 eller 4 Dage i det seneste, saa fremt ikke derfor vil exekveres og højlig straffes, eftersom stor Magt paaliggendes er. Og skulle Bønderne i bemeldte Herreder saa vel som Underfogder pligtige være hannem med Heste og Vogn og fri Fordenskab ved Nat og Dag at forfremme under Livsstraf, som for er meldt, og hannem ingen Forfang her udi at gøre, paa det at Kronen og . . . .²⁾ Arbejdes pligtig kan afstedkomme

¹⁾ Det maa bemærkes, at der ikke var svensk Indkvartering i Jerslev Herred.

²⁾ Her mangler Papiret.

og med befolkes. Og ombedes alle Over- og Underofficerer saa vel gemene underhavende Ryttere og Soldater hannem fri og sikker paa sin Rejse at passere og repassere lade; sligt forskylder jeg gjerne igen, om nogen eders mig forkommendes vorder, at her udi ingen Forsømmelse tages.

Hals Skanse den 12. November 1657.

Hans Kongl. Mai^{ts} af Sverige velbestalte Capt^{ain} til Fods og Kommandant i Hals Skanse

Johan Bukartonn.

Denne Befaling af den svenske Kommandant maa vel siges mere at være et Udtryk for megen Iver i Udførelsen af hans Konges Tjeneste end for Klarhed i Tanke og Handling, og den satte da heller ikke synderlig Frugt i Jerslev Herred; det var — ifølge Tingbogsvidnesbyrd — ikke i nogen iøjnefaldende Grad, at denne Befolkning kom de svenske Tropper til Hjælp ved Skovning og ved Transport af Tømmer; derimod vil man have lagt Mærke til, at dette Arbejde tog sin Begyndelse og iværksattes med megen Kraft i de samme Dage og Dagene forud i Børglum Herred overalt, hvor der var svensk Indkvartering.

Den haarde Frostvinter 1657—58 var i den nordlige Del af Jylland ledsaget af megen Sne. Ved de mangfoldige Skovninger og Kørsler kende Tingbøgerne ikke andre Transport- og Befordringsmidler end Slæden, og den maa ogsaa have været udmærket under disse Forhold, særlig i de ellers saa sumpige og morassige Egne, som netop denne Del af Landet er saa rig paa; men ikke mindre let og bekvem har den været ved al Transport over den islagte Limfjord. Forbindelsen imellem de svenske Tropper i Vendsyssel og i Aalborg By og Landet Syd for Fjorden har i lang Tid været let og bekvem.

Hen paa Vinteren, i Marts Maaned, var dette forandret, Isen brød op, Fjorden laa aaben, og endnu laa de Svenske i uformindsket Antal i Kvarter i de sydlige Herreder i Vendsyssel.

Men nu var Roskildefreden kommen til og krævede, at Landet skulde være rømmet af de Svenske den 1. Maj; der var altsaa, idet man var naaet til Midten af Marts, alvorlig Grund til at tænke paa en hurtigere og lettere Forbindelse med Landet Syd for Limfjorden, end ved paa ny at rykke med hele Styrken igennem Han Herrederne, Thy og videre ned igennem de allerfattigste Egne af Halvøen. I det Hele taget var det forbunden med de største Ulemper at rykke igennem den nordlige Del af Jylland, der i over et halvt Aar var bleven mere eller mindre hærget ved Kontributioner og var delvis udspist, — at rykke igennem denne Del af Landet med en stor samlet Rytterstyrke, efterfulgt af et mægtigt Træn, i April eller Begyndelsen af Maj Maaned — paa en Tid, da Herremandens saa vel som Bondens Lo og Lade var tom, og Marken endnu var øde, saa ingen Føde var at opdrive for Mennesker eller Dyr i stort Antal.

Om ikke af andre Grunde saa af Hensyn til Selvo-pholdelsesdriften var det nødvendigt at dele Styrken og sprede sig, og det skete. Nogle gik over ved Aalborg, og andre gik Vest om ved Harboøre; men forud herfor vare Hundreder af Bønder og svenske Ryttere travlt beskæftigede i lang Tid med at forberede en Brobygning over Limfjorden ved Aalborg. Inden vi forlade Børglum Herred for at gaa Syd paa til Kær Herred og Hals Birk, skulle vi se denne Forberedelse.

Den 28. Marts 1658 udsendte den ovenfor nævnte svenske Krigskommissær Hendrik Gau fra Aalborg Befaling

til Præsterne i Albæk, Sæby, Volstrup, „saa vel som mange andre Steder“, at de den førstkommende Søndag skulde fra deres Prædikestole oplæse følgende Ordre, lydende Ord for Ord:

Dem noch Vff [o: auf] Ihr. Koningl. Maytt. zu Schweden aller gnädigste befeling end [o: eine] grosse quantität bier-tonnen müsse verfertiget verdend, derer anstalt ich zuvor gemacht habe, veil sie aber noch voriger ordere nicht eingelieffert für Vns, virt hiemit anbefohlen den botgeren i[n] Vorre, Schöffue und Albech kirspel, dass sie an [o: ohne] einzig versäumnisse drei hundert last tonne verfertigen vndt entveder in Alborig oder vo ich sonste verde beorderen lasse[n] einlieffere[n] das holtz, so zu den dreihundert las[t] tonnen von nothe ist, ihnen fr[e]i gelassen zu hauen in velcher valde vndt orthe da vmbher es zu bekommen sey, und keine ihr darin verhinderlich sein vnd noch den man vermerkt vnd zugleich, dass bötkres beklagen, dass ind der gegen[d] keine bandt stücke zu überkommen seien, sonder vor gelt in der statt Sæby must geholet werden, als viert hiemit den bauern in obbemelte drei soegen ernstlich anbefohlen, dass [sie] ser vor dem valde bei der stadt holtz hauen vndt in Sæby zu gelde machen, vovor die bänder zu den tonnen muss gekaufft verde[n], — auf dass mand in de . . . . . solches arbeit kand verfertiget krige[n], da [versi]chere diejenigen, so die inspec-tion über solche [botg]er haben, sie sin hoche oder niederen, kriegsofficierer vie auch geme[i]nen soldatesq abgedachte botger vndt bauer fr[e]i vnd vnuerhindret solle passeren [la]ssen bei verlust königli . . . . .

Alborig den 28. Marti 1658.

Hendrich Gau m. p. deher königl. Maytt. zu Schweden bestalter Kriegs Commisari.

Endnu et Par Ord til Belysning af de Kaar, hvor- under Beboerne levede i de Egne af Børglum Herred, hvor Krigsbyrden tyngede mest.

Præsten i Torslev, Niels Mortensen, siger herom paa Børglum Herreds Ting den 2. Juli 1659: „Det er de menige Sognemænd i Torslev Sogn saa vel som mig underskrevne vitterligt, at af Proviantskatten, som skulde udgives til Aalborg, skulde Torslev Sogn udgive 8 Øksne, og dersom de 8 Øksne ikke bleve leverede til rette Tid, da skulde der efter Kommissær Gaus Ordre gives to Øksne for hver Okse, hvilket ogsaa er sket straks efter Kyndelmisse, da har Kommissæren i Aalborg ladet eksekvere for samme Øksne, ... saa der er annammet og taget 17 Øksne tilsammen for Sognets Forsømmelse og Forseelse, hvilke 17 Øksne straks ere uddrevne til Aalborg“.

Det blev altsaa en Levering af 17 Stude „straks efter Kyndelmisse“; den 17. tog de som Erstatning for den Ulejlighed, der var forbunden med at inddrive de 16, i Stedet for „Eksekveringspenge“, og de 16 betalte de ikke. — Men hermed var Torslev Sogn ikke færdig med at levere Stude til de Svenske. Maaske var dét, fordi de vare faldne i Unaade hos Krigskommissær Gau ved den første Levering, at de den 25. Marts maatte levere 12 Stude til den svenske Proviantmester, som da laa i Aalborg; der tilføjes, at det var for et halvt Hundrede Tønder Rug, „som restede af Sognet“, hertil kom yderligere 9 Tønder som Erstatning for 6 Pund Humle (!), som Byen havde undladt at levere, og endelig blev der leveret 8 Stude til Hals Skanse; naar saa dertil føjes en stadig Indkvartering af Ryttere, samt Skovning og Ægtkørsel til Sæby, Hals og „for Aalborg“, saa har man et nogenlunde fuldstændigt Billede af de Byrder, som ikke alene tyngede de Torslev Bønder, men ogsaa Befolkningen i

store Dele af det øvrige Børglum Herred den Vinter 1657—58, „da Svensken var Landet mægtig“.

Det kan maaske tjene til yderligere Forstaaelse af disse Forhold, der genfindes i Tingbøgerne overalt, hvor Svensken som og de allierede kom, at de ikke betalte, hvad de saaledes „udskrev“; men da der atter kom Ro i Landet, blev Sagen indanket for Herredstinget, og Dommen lød overalt, som her for Torslev Sogn den 18. Aug. 1658, „at alle Sognemændene bør tage Del i Betalingen af alle de omtalte Stude, som dels ere leverede i Aalborg og dels i Hals Skanse“.

Vi ere ovenfor gaaede ud fra, under Hensyn til Terrainets Deling ved Store Vildmose og ifølge de Oplysninger, som Tingbøgerne give om Indkvarteringen i den nordlige Del af Hvetbo Herred og i Børglum Herred, saa vel m. H. t. Tid som Sted, at det svenske Korps har delt sig Vest for Vildmosen.

Kær Herreds Tingbog, som vi dernæst vende os til, støtter da ogsaa denne Opfattelse fuldtud.

Allerede saa vestligt i Herredet som i Vadum Sogn har der været en næsten fortsat Indkvartering, „siden Svensken blev Landet mægtig“.

Et Tingsvidne siger: „Siden Svensken blev Landet mægtig, da have Elkær Tjenere i Vadum Sogn haft Indkvartering og gjort Arbejde til Hals Skanse; item kørt med Soldaterne og Rytterne, hvor de vilde, lige med de andre Sognemænd i Sognet, og de, imidlertid Svensken var her i Landet, tit og ofte ere blevne forjagede af Fjenderne baade med Heste og Vogn i Skov og Kær, hvor de kunde snarest komme i Skjul, saa deres eget saa vel som det Arbejde, de skulde gøre til Elkær, derover er bleven forsømt“.

Hen paa Vinteren var der stor Indkvartering i Sulsted Sogn. Fire Mænd fra Stapris, Biersted, Sulsted og Ajstrup vidne: „Fem Uger førend Svensken kom ind for Harboøre 1658, da laa der saa mange af de Svenske hos Simon Lauridsen i Sulsted, som der kunde forrumme i hans Hus“.

Sognemændene i Ajstrup, Nabosognet Nord for Sulsted, vare „belagte med store Skatter og Indkvartering baade af Fjenderne, som raadede for Landet 1657, saa og af kongl. Maj^{ts}. Folk for 1658 og 1659“.

En svensk Ritmester ved Navn Hollst laa i Kvarter i Sundby og modtog Proviant bl. a. Stude baade fra Ajstrup og fra Horsens Sogne.

Angaaende de østlige Sogne, som Hassing og Gandrup m. fl., blive vi af Tingbogen underrettede om, at Lave Bildes Tjenere have „i disse besværlige Tider haft stor Indkvartering baade af Fjenderne saa og siden af kongl. Maj^{ts}. egne Folk — tilmed ogsaa udgiven adskillige store Skatter og Kontributioner baade i Fejdetid og siden; tilmed sidde de paa en strygende Alfarvej, saa de tit og ofte baade i Fejdetiden som og siden [bleve] udplyndrede og mesten frarøvede, hvis Fattighed de havde“.

Indkvarteringen i Kær Herred har altsaa strakt sig over en stor Del af Byerne fra en Linie Sundby, Vadum til Vildmosen i Vest og indtil Hals og Havet i Øst.

Der var store Udgifter af alle Slags til Proviantering. Vendsyssels Stude vare stadig under Transport snart til et Kvarterdistrikt, snart til et andet, snart gik Vejen over Isen til Aalborg eller til Hals Skanse; Tingbogen ved Besked, da Prisen ofte senere maatte lignedes paa Beboerne.

Hals Birketingbog er selvfølgelig spækket med Oplysninger af meget forskellig Værdi fra Svensketiden.

Selve Erobringen af Skansen var ikke nogen større Bedrift, der var knap et Dusin Hænder løftet imod Svenskerne, da de stormede ind over Broen.

Der foreligger et Tingsvidne, hvoraf det fremgaar, at Konstabel Anders Amundsen, som boede i Hals, havde været i Skansen, da den blev erobret, og han fik det Skudsmaal af menige Birkemænd: at han for sin Person gjorde sin bedste og største Flid udi Skansen at ville modstaa Fjenden, da han kom til Skansen, hvilket var ham umuligt af den Aarsag, at han var alt for svag indenfor Volden, „han var ikke saa mandstærk, at han kunde besætte Stykkerne paa Volden, formedelst hans Haandlangere og Folk vare hannem fraløbne, og han var ikkun selv-tredie eller selvfjerde med Kaptajnen indenfor Volden“.

Straks efter at Skansen var bleven indtagen, blev Skovning sat i Gang — fra Anno 1657 den 5. Oktober sidstforleden, hedder det i Tingbogen, og siden fremdeles som følger: den 3., 7., 10., 14. . . . . November, den 2., 4. og 5. December, Anno 1658 d. 3. og 6. Januar o. s. v. Videre berettes der, at „Bønderne vare af den svenske Kommandant, som laa i Hals Skanse, haardelig nødte og tvungne til at hugge og føre i Skansen baade til Pæle udi Graven, Palisader og andet deres Brug hver Dag“. Men de stadige og lange Vinterkørsler vare ikke hermed endte: „Vi fattige Mænd (i Gandrup) bleve ikke alene dermed besværede til Skansen at føre, men endogsaa nødte og tvungne til at føre Træ til den svenske Kommissær, som havde sit Kvarter i Aalborg. Ogsaa Bønderne i Gaasen maatte føre Træ til Aalborg efter Kommissærens Ordre“. Andet Sted hedder det: naar forⁿ Mænd vare kvit for at føre Træ til Skansen, saa maatte de føre til Kommissarius, som laa i Aalborg“.

Det er forstaaeligt, at den svenske Kommissær Hendrik Gau i Aalborg maatte, hvad Tilførsel af Træ og Tømmer angik, blive Kommandanten i Hals Skanse, Johan Bukartonn, en jevnbyrdig Konkurrent. Det gjaldt ikke alene om at skaffe fornødent Brænde til de svenske Ryttere at varme sig ved; men vel i endnu højere Grad om at tilvejebringe, hvad der maatte kræves af Tømmer i mange forskellige Størrelser til den Bro over Limfjorden, som de foran vidtbeskrevne 300 Tønder skulde danne Underlag for.

Bøndernes Arbejde var tilendebragt, da Tønderne og Træet var bragt paa Plads „for Aalborg“, og derfor ere Tingbøgerne tavse m. H. t. selve Broslagningen; men at Broen var færdig og tagen i Brug inden 1. Maj, da de svenske Tropper rykkede ud fra Aalborg „Sønder ad“, derom giver Kær Herreds Tingbog Besked. Det hedder: Den Tid Dragonerne, som laa paa Aalborg Hus, bortrejste, da borttog og bortrøvede de 6 Heste fra Clement Dal i Vadum og ilde spolerede hans Hus.

Det var formodentlig de samme Dragoner, om hvilke Morten Jensen i Vadum m. fl. vidne (de samme Vidner som foran): At Rytterne af Svenskens Folk, som senest drog fra Aalborg Slot, tog 3 Øg og en Vogn fra Mads Nielsen i Vesterholm.

Det er aabenbart, at disse Plyndringer ere foretagne saa at sige „paa Falderebet“, og man maa da forudsætte, at der har været en let Forbindelse for Heste og Vogne over Fjorden og ikke en besværlig og usikker Pramfart; men desuden er det ofte berørte og endvidere i Hendrik Gau's udførlige Ordre fuldt beskrevne store Forarbejde næppe bleven sat i Værk, uden at man, saa snart Materialet var samlet — i sidste Halvdel af April Maaned —,

straks er skreden til Bygning af Broen. Svensken vidste jo ifølge Roskildefreden, at den vilde være nødvendig omkring 1. Maj.

Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at en Del af den svenske Styrke i Vendsyssel er gaaet over Broen til Aalborg og derfra Syd paa i Landet, da den første Udrykning fandt Sted; men lige saa vist er det, at en Del er gaaet Vest om over Harboøre-Tangen¹⁾.

Man kunde spørge, skønt det er af mere underordnet Betydning, hvorledes den Styrke, hvis Kvarterer vi nu ved Rede paa baade i Kær- og i Børglum Herred, er bleven fordelt ved Udmarchen.

Vi ved da, at den Styrke, der hen paa Vinteren var indkvarteret i Sulsted, „kom ind for Harboøre“ fem Uger senere, og det maa vel formodes, at de nærmest om-liggende, der vare indkvarterede i Vadum og Ajstrup Sogne, fulgte samme Vej, medens Indkvarteringen i Sundby og i de østlige Sogne saa vel som selve Besætningen i Hals Skanse er gaaet over Aalborg.

Det gamle Jerslev Herred, der ligesom Børglum Herred strakte sig fra Hav til Hav og laa imellem Børglum og Kær Herreder, blev — mærkeligt nok — ikke berørt af Indkvartering; det har ifølge Tingbogen kun ydet Kontributioner og Ægtkørsler. Det er da sandsynligt, at den Styrke, som laa i den vestlige Del af Børglum

¹⁾ Der kunde maaske være Anledning til at pege paa den Mærkelighed, at Vendsyssels Tingbøger slet ikke synes at kende Navnet Agger i den her omhandlede Forbindelse, medens de hele tre Gange nævne Harboøre; det hedder endogsaa angaaende Oberstløjtnant Niels Lykke: Befindes Hammer Sognemænd at have udmunderet en Hest, som efter kongl. Majts. bestattet Obr. Løjtnant Niels Lykkes Skrivelse skulde møde ved Harboøre, hvilket og skel er. — Niels Lykke foretrækker altsaa ogsaa i sin Skrivelse at henvise til Harboøre i Stedet for til Agger.

Herred er gaaet samme Vej tilbage, som den kom frem, Vest om Vildmosen, og den Formodning stemmer godt overens med, at Beboerne i den sydlige Del af Vennebjerg Herred ved god Besked med, at de svenske hen ad Foraaret „kom for Harboøre“.

Et Tingsvidne udtaler sig saaledes:

„At i [de] Dage, desimidlertid de Svenske kom for Harboøre nu sidst, da var han (Vidnet) i Lyngby og købte en Hest for 8^{1/2} sl. Dlr., som blev fuldt udrustet og leveret som Rytterhest med Sadel, Bidsel, Pistol at færdige, Bøjler at gøre paa Rytterens Degen og Hesten at beslaa, ialt 6 Rdlr. 4^{1/2} Mark, da han rejste“. Det er en dansk Rytter, hvis Udrustning der tales om, og disse Ryttere kom frem snart hist, snart her, da Svensken vel havde forladt Vendsyssel i Foraaret 1658.

De svenske Tropper, som laa i den østlige Del af Børglum Herred ind imod Sæby, maa, efter Modtagelsen af Kommissær Gau's Ordre til Forarbejdelsen og Transport af det store Bromateriel til Aalborg, være bleven stærkt optagne i en stor Del af April Maaned, og de ere sandsynligvis ved Maanedens Slutning marcherede tværs igennem Landet til Sundby og Aalborg.

Gaa vi nu et Skridt tilbage til Jerslev Herred, der hidtil har ydet saa lidt, da det ingen Indkvartering havde, saa findes der nu ved Svenskernes Udmarch en Befaling af den oftnævnte Krigskommissær Gau, der synes at pege paa en hidtil ukendt Aarsag til Delingen af det svenske Korps i en vestlig og en østlig Kolonne — eller, som han udtrykker sig, „af al Jylland en Vest-Øst Deling“.

Han skriver:

Hans kongl. Majt. af Sverige en anelig Del Heste fornøden haver til sin Bagages og sit Artilleris Udførelse udi fo-

restaaende Opbrydelse; og ganske Jylland efter forⁿ Artikkels Indhold samme Heste skal forskaffe; og med alvorligen den ganske Sum paa et Sted kan samle, synes det højlig fornøden af al Jylland en Vest-Øst Deling paa Hestene at gøre; og da befindes ethvert Herred at tilkomme tre gode, stærke Heste og dygtige Heste at skal skaffe. Befales derfor hermed alvorligen alle Præster og Fogder i Jerslev Herred ret uforbigaaligen forskaffer nærværende Breve, som for den Sags Skyld er udstedt. Paa Herredets Vegne tre gode, stærke og dygtige Heste imod derpaa Bevis antegnet højstbemeldte hans kongl. Maj^{ts}. Bagages og Artilleris Udførelse, samt en Karl dermed, som dennem til Kiel¹⁾ og hid igen til Vendsyssel kan føre, ligesom de var nu til Fredslutning gemes og overensstemmende og til Opbrud aufsvarelig. Ligesaa formoder man her udi straks og uden Forhaling godvillig.

Datum Aalborg den 4. April 1658.

H. Gau,
Kommissær.

Herredet leverede de tre Heste i Aalborg, og Kommissær Gau kvitterede for dem den 25. April; de bleve vurderede til 26 Rdlr.; men da de skulde leveres tilbage med Karlen, som førte dem, naar de havde naaet Kiel, bleve de ikke betalte, og de kom for den Sags Skyld heller ikke tilbage. Et Par Aar efter blev Summen lignet paa Beboerne.

Som man vil have set, omtales der ikke Skovning af nogen Art, hverken til Hals Skanse eller af Brændsel til den svenske Indkvartering, som laa i den vestlige Del af Børglum Herred, efter den 8. Januar, ejheller nævne Tingbøgerne Afgifter af nogen Art til dem efter den Tid. Denne Kendsgerning sammenholdt med, at der synes at være kommen en udbredt Indkvartering til den

¹⁾ Navnet er utydeligt, men det synes nærmest at maatte læses: „Kiil“, og Karlens Godtgørelse for Rejsen, 6 Rdlr. 24 Skl., synes ogsaa at kunne passe paa denne Vejlængde.

sydlige Del af Thy — Hassing og Refs Herreder — fra Marts og til hen imod Slutningen af April Maaned, giver Anledning til den Antagelse, at der hen paa Vinteren har fundet en Forskydning af Tropper Sted i vestlig Retning, hen imød det af Befolkningen Syd og Nord for Vildmosen omtalte Harboøre.

Den 10. Februar var der en svensk Rytter paa Smerup Gaard paa Thyholm, hvor han tog en Hest, medens han efterlod sin egen.

Paa samme Gaard var der paa et lidt senere Tidspunkt indkvarteret en svensk Ritmester, han havde Fredagen før Palmesøndag (den 4. April) ladet sig tildele en Hest for 10 sl. Dlr. af en Bonde i Hvidbjerg; men den blev ikke betalt.

Den 19. Marts laa der en svensk Kvartermester paa Brud (?) Gaard.

En Kornet, som laa i Kvarter paa Hvidbjerggaard noget før Vor Fruedag (25. Marts), „sendte to Gange Bud til Hvidbjerg Kirke og lod begære af menige Hvidbjerg Sognemænd, at de vilde give ham en god Hest, da vilde han være Hvidbjerg Sognemænd gunstig og god igen, udi hvis Maade han kunde; og svarede en stor Part af Hvidbjerg Sognemænd og sagde Ja dertil og lovede at ville købe en Hest og give fornævnte Kornet“.

Det maa antages, at der har været en Oberstløjtnant indkvarteret paa Ørum Slot; thi en Løjtnant, som laa samme Sted, lod tilsige alle menige Sognemænd i Hvidbjerg Sogn (Vesten Aa), at de skulde lade deres bedste Heste og Hopper komme ned til Ørum Slot „paa Onsdag, som var den første Onsdag udi April Maaned samme Aar“, da han vilde have en stærk Hoppe eller Hest til sin Oberstløjtnants Rustvogn. Sognet leverede saa en

Hest til Oberstløjtnanten, og „Løjtnantens Knægte henteden“.

Der har altsaa i Foraarsmaanederne været svensk Indkvartering med Officerer af næsten alle Grader spredt over den sydlige Del af Thy, og den gentagne Meddelelse om, at Svensken laa „for Harboøre“, eller om den svenske Lejr ved „den liden og snævre Pas“ (Gørding Herreds Tingbog) finder herved sin Forklaring.

Efter at have meddelt de Oplysninger, som Tingbøgerne gemme, om det første svenske Indfald, vende vi tilbage til Hals Skanse, som nu er kommen paa danske Hænder og under Kommando af Major Anders Lauridsen.

Fra Begyndelsen af Maj 1658 var der nu Fred og ingen Fare, men saa den 15. Dag i August kom Forskrækkelsen over dem som Lyn fra klar Himmel.

Hele Begivenheden fra Time til Time er skildret med de livligste Farver i Birketingbogen, som vi derfor give Ordet.

Bekende vi underskrevne her med for alle, at forleden den 15. Augusti, da kom sejlandes 3 svenske Orlog Skibe, som satte her udenfor Dybet; Klokken kunde være ved tre Eftermiddag, og lod fly deres danske Flag, og strax der efter ved fem slet haver de af forⁿ Skibe udsat strax sine Baade og Sloffer fulde med Folk, som de roede med hen op til Hals Bro, hvor de begyndte at skyde med Falknetter; da kunde Klokken være syv slet; saa det varede, indtil Klokken kunde være et efter Midnat continuerende, da samme Baade og indhavende [Folk] dennem igen tilbage retirerede, efter at ud af Baadene paa dem var gjort tolv Skud og ud af Skansen to Skud, saa en Del af dem var igennemborede og ellers vist havde faaet større Skade, dersom der havde været Krudt ved Stykkerne.

Om den anden Dag der efter fra Morgen og indtil Aften

haver de forsøgt Dybet og havde i Sinde at have villet gjort Landgang, men blev dem forment, formedelst Hr. Major Anders Laverson forsamlede omliggende Bønder og Almue her i Birket med Heste, som red og lod dennem se ved Stranden som Ryttere, og ellers lod Bouflene¹⁾ anstikke, saa længe og indtil samme Skibe lettede Anker og sejlede bort.

Desimidlertid haver den ærlig Mand Anders Laverson, Major og Commandant i Hals Skanse, tapper og uforsagt ladet sig finde, som vi selv haver hosværet og set, og takke alle Gud, at han var her tilstede hos os. — Dette til Sandheds mere Bekræftning og Stadfæstelse haver vi med egne Hænder underskreven.

Actum Hals den 29. October Anno 1659.

Gregers Davidsøn, Præst i Hals, Kongl. Maj^{ts} Foged Knud Jensen Jul, Peter Munck . . . o. s. v.

Som vi nu have set, blev den svenske Flaades Angreb afværget og tilbagevist med smaa Midler.

Saa heldigt gik det ikke, da de svenske Landtropper kort efter angreb; ved denne Lejlighed lod det sig ikke gøre med Virkning at lade Egnens Bønder ride „Sommer i By“ langs Kysten, og et andet Forsøg af den opfindsomme Kommandant, at stille de tomme Kanoner — der var ikke Krudt i Skansen! — op paa Broen, var ikke tilstrækkeligt afskrækkende.

Ogsaa her kunne vi henholde os til Tingbogen. Menige Birkemænd vidne:

At den Tid større Styrker bleve førte fra Broen og ind udi Skansen, blev sønder[traadt] under samme Styrker en Tylt Deller, som ikke siden vare tjenlige til nogen Brug, og den Nat, de Svenske kom for Broen, og Stykkerne formedelst Mangel paa Krudt bleve indførte i Skansen, blev sønderbrudt en Tylt Deller, og af det Værk her paa Broen for Hals med Stykker

¹⁾ Baalene (Baunerne)?

paa besat led Svensken den største Afbræk, der de nu sidst vare derfor; som dennem (Vidnerne) er vitterligt, bemeldte Hr. Major haver ladet oprette og færdiggøre.

Den saa omstridte Hals Skanse var nu for anden Gang i denne Krig falden i Svenskernes Hænder, men forøvrigt spores der ikke større svensk Indkvartering i Vendsyssel under denne Razzia. „Ved Sct. Mikkelssdags Tide have Svenskens Folk bortstjaalet en Stud fra Birkelse Egnen“ — det er alt, hvad Tingbøgerne ved at fortælle.

I Hannæs Birk, det smalle Land, saa at sige en alfar Vej imellem Vendsyssel og Thy, var Indkvarteringen derimod følelig.

„Om Høsten Aar 1658, der Svenskens Folk laa her i Landet, da var Vust Sogn delt imellem Rytterne“, og videre: „de Vust Sognemænd indstævnes for at betale deres Andel i en Hest, som er udlagt til de svenske om Høsten 1658, til 15 sl. Dlr.“.

Torup Sogn betalte den 12. September 1658 Skat „til den svenske Kvartermester, som den da annammede“; 2¹/₂ à 3 Rdlr. var den almindelige Skat for en Helgaard.

Ogsaa i Sydthy var der betydelig Indkvartering; her laa det Veimerske Regiment, om hvilket Tingbogen fører talrige Vidnesbyrd. Vi hidsætte følgende:

„Ved Sct. Mikkelssdags Tide Anno 1658 udlagde Christen Jensen i Bodumbisgaard to Øksne for Bodum Sogn og for sig selv til en Løjtnant af det Veimerske Regiment under Ritmester Vills, som laa paa Hintzels“.

Sognemændene i Gettrup skulle betale en Stud, som blev leveret Ritmester Tido af det Veimerske Regiment.

„Der det Veimerske Regiment er kommen her til Tyeland at ligge i Kvarter, da haver en af Ritmester Scharnhorsts Ryttere tagen en graa Hoppe med Gevalt...“.

„Bønderne i Flarup betale deres Anpart af en Okse, som Ritmester Frantz von Münster haver ladet tage af Sønbjerg Sogn, og som Sognemændene skulde betale efter Ritmesterens skriftlige Brev“.

Den 6. August udleverede Beboerne i Heltborg en Stud saa vel som andre Varer til Oberstens Kvartermester „for et Nattekvarter, som Oberstens Folk skulde have i Heltborg Sogn“.

Da de svenske Folk drog bort „sidste Gang“, maatte Gaardmændene i Hvidbjerg sende Vogne med dem „til Middelfart Sund“.

Refs Herreds Tingbog af 9. Juni 1660 anfører de Restancer, som endnu findes „udi en Sølvkande paa 32 $\frac{1}{2}$ Rdlr., som til det Veimerske Regiment i næstforleden Fejdetid er for de Ydby Sognemænd leveret og udlagt af hæderlig og velbaarne Mand Hr. Anders Andersen paa Bodum efter derpaa udgivet Skadesløsbrevs videre Formelding“.

Med denne værdifulde Erindringsgave for Øje, der vel snarere maa betragtes som en mere æstetisk Form for Plyndring end som en Afbetaling paa Ydby Bønders Taknemlighedsgæld til det Veimerske Regiments Chef, forlade vi de svenske Tropper i Thy og i den vestlige Del af Landet i det Hele taget, idet de nu hen paa Efteraaret rykke Syd paa i Landet.

Endnu et Par Ord om den Styrke, der sad inde med Hals Skanse.

Hals Fogedgaard, der i de tidligere Krige var bleven ruineret og afbrændt, saa vel i „den kejserlige Fejdetid“ som i den forrige svenske Krig, var med megen Besvær fra Beboernes Side tredie Gang bleven „velopbygget“; men nu i August Maaned 1658 „om Nattetide satte de

Svenske Ild paa Gaarden, saa den i Grund blev afbrændt“, og saaledes fortsatte de i Virkeligheden indtil det Øjeblik, da de for sidste Gang red ud af Skansen.

„Det er vitterligt“, hedder det i et Tingsvidne, „at den Dag de sidste svenske Dragoner drog her af Hals Skanse, da afbrændte [de] Husene derinde“.

Adskillige Bønder vare tilsagte „med deres Heste og Vogne i Skansen at skulle tage Førstel paa for Svensken og føre det heden, hvor de vilde have dennem. Da spurgte Kommandanten, som da var i Skansen, om alle af Øster Hassing Sogn vare komne med deres Vogne, som de vare tilsagte, de svarede hannem Ja, saa mange, som da vilde komme, de vare komne. Da holdt alle Dragonerne paa deres Heste og lod dem høre, at de vilde have været op i østre Sogne og brændt alle de Byer af der oppe, om for^m Mænd ikke vare komne til dem“. Derefter kørte Bønderne ud af Skansen med Svenskernes Gods, „og de fik ikke videre af deres Heste og Vogne hjem igen, end de maatte købe for deres Penge, og en Part deraf blev borte for stedse“.

Hermed er den svenske Fejdetid udløben Nord for Limfjorden.

Hvad Hals Skanse angaar, saa se vi atter Major Anders Lauridsen som Kommandant; hans første Bestræbelse var paany at sætte Skansen i Forsvarsstand efter den Ødelæggelse, som de svenske Dragoner havde paaført den ved deres Afmarch. Da denne Istandsættelse var tilendebragt, afholdtes et Syn, der giver et udførligt Indblik i Skansens Tilstand, og som vi derfor her skulle gengive.

Et Synsvidne — indført i Hals Birketingbog d. 11. Novbr. 1659 — angaaende Hals Skanses Reparation paa

Volde og Bygninger, fra den Tid Major Anders Laversen nu sidste Gang Skansen kommanderede:

..... Da først saa [de] den Cortegar, syntes var forbrugt til Svedebænke, Gavle og Døre 3¹/₂ Tylt Deller. For det andet: syntes var forbrugt til 6 Skilderhuse 3 Tylter og 3 Deller. For det tredie: forbrugt til Konstabels Hus, til Senge, Skillerum, Døre og Luger 2 Tylter Deller. For det fjerde: udi Kalkhuset, til Kalkbænke og Døre en Tylt Deller. For det femte: til Porten, den yderste Cortegar, Krudtkammeret saa vel som Broen 7 Tylter og 3 Deller. For det sjette: til Provanthuset, til Seng, Bænke og Hylder 8 Deller. For det syvende: til Hjulbøre og Bærebøre 10 Deller. For det 8': til et nyt Hus 21 Tylter Deller og 3 Deller. For det 9': til Hytterne 19 Deller. For det 10': forbrugt paa Batterier 1 Tylt Deller. For det 11': til Lille Huset, til Døre og andet 4 Deller. For det 12': en ny Brønd. For det 13': fra det sydvestlige Batteri ved Sydenden af den store Cortegar og Volden med Porten, Batterier og det nordre Batteri, som mesten imidlertid fra Bærmen og op er repareret, syntes var vel færdiggjort, baade med Stormpæle besat saa vel som Palisader og Skansekurve den hele Skanse omkring uden alene nogle, som fattes paa den østre Side. For det 14': saa de den halve Maane udenfor den inderste Port, syntes var vel repareret og med Stormpæle forbedret. For det 15': saa de udi Skansen 4 Blade at være opsatte, saa alle Batterier synes, om endskønt (hvilket dog Gud forbyde) at Fjenden sig kunde Hals Kirke bemægtige, kunde for Skade fra Kirken være forsikrede, saa at udi saa kort en Tid, formedelst Hr. Majors store Omhyggelighed, er drevet et meget stort Arbejde. Og for det sidste: saa de, at et Værk er opsat paa Hals Bro med Stykker besat, som synes samme Værk umistelig fra forⁿ Bro at være.

Nu blev Skansen altsaa sat i Stand, og det ser ud, som om den ikke har været af helt ringe Styrke; der var flere Batterier med en Del Kanoner, samt passive Hindringer som Stormpæle, Palisader m. m. Før Krigen

saa vel som imellem dens forskellige Afsnit naaede den danske Kommando ikke saa vidt, og under hele Krigens Forløb var der, som ovenfor omtalt, kun to Skud Krudt i Skansen til de Danskes Forsvar.

Til Skansens mere daglige Vedligeholdelse og til dens Besætnings Underhold var der udlagt fem af de nærmeste Sogne.

Det synes at fremgaa af et Tingsvidne, at den hollandske Flaades Overkommando har været opmærksom paa Hals Skanse under Sejladsen langs Jyllands Østkyst i Oktober Maaned 1658 og maaske har tillagt den nogen Betydning som Støttepunkt for Operationer i Kattegat.

De to Søtønder, som ellers plejede at ligge i Fjordmundingen til Vejledning for Skibene, vare tagne ind af Hensyn til Svenskerne; men da den hollandske Flaade „var kommen for Dybet, maatte han (Vidnet) efter Major Anders Lauersen saa vel som Admiralen og alle Officerer paa Flaaden deres Befaling forskaffe en Tønde; da lod han gøre et Fad paa en og en halv Tønde foruden et Stykke Cordel 14 Favne“.

Da de svenske Tropper for sidste Gang vare brudte op fra Landsdelene Nord for Limfjorden, blev navnlig Vendsyssel Tumbleplads for de danske Rytterafdelinger, som man straks gav sig i Lag med at oprette og ordne. Hovedrollen spillede det Brockenhusske Regiment, som laa der i lang Tid og sporedes alle Vegne til stor Tynge og Besvær for Beboerne.

Han Herred, der i de to første Krigsaar 1657—58 var sluppet nogenlunde skadesløs m. H. t. militære Skatter og Indkvartering, fik til Gengæld Broderparten i 1659. Den 2. Juni blev der fra Aalborg Hus udsendt til Han

Herred en Restancefortegnelse lydende paa 668 Rigsdaler, som hidrørte fra paabudte Skatter angaaende de allierede Armeers og kongl. Maj^{ts} Militia; endvidere var der en Kornrestance paa 671 Tdr. 3 Skp. Rug, som Herredsfogden forlangte indbetalt.

Efter denne Attakke af Lensmanden paa Aalborg Hus og af Søren Andersen, Herredsfoged i Han Herred, mødte Modparten en efter en med Forsvar og Protest.

„Først ærlig og velfornemme Mand Christen Pedersen i Aarup, Ridefoged til Aagaard, — at hans Husbond velb. Hr. Henrich Rantzaus Tjenere her udi Herredet haver leveret til de kejserslige 163 $\frac{1}{2}$ Tdr. Korn, kvitteret i Viborg den 28. April sidst forleden.

Ridefogden paa Bratskov paa menige Bratskov og Tranum Sognemænds Vegne sagde, at „de til de kejserslige langt mere have ydet og udgivet, end de kunde tilkomme at udgive af de paabudte Skatter, og have stedse siden saa vel som endnu denne Dag haft og haver daglig Indkvartering og Skat og Udgift“.

Fogden paa Kokkedal, paa menige Torslevs Sognemænds Vegne, at „de og der af Sognet til de kejserslige langt mere havde udgivet, end baade Gaarden og Sognet i disse paabudte Skatter kunde tilkomme at udgive, og der foruden af Kokkedal paa Aalborg Slot at have ydet og leveret 30 Tdr. ÷ 1 $\frac{1}{2}$ Skp. Korn“.

Jens Pedersen i Bejstrup paa Haverslev og Bejstrup Sognemænds Vegne, at der af fornævnte Sogne siden den 18. Februar er givet „en stor ulidelig Skat baade til de kejserslige og andre og haft daglig og haver endnu den Dag baade stor Indkvartering og daglig Skat og Udgift, som sig langt mere beløber end disse paabudte Skatter“.

Lauers Christensen, Øster Svendstrup, paa menige

Øster Svendstrup Sognemænds Vegne, udtalte sig som fornævnte Jens Pedersen i Bejstrup.

„Knud Christensen i Vestergaard paa alle Skattebøndernes Vegne i Aggersborg Sogn, at de siden den 18. Februar have haft og have endnu den Dag en meget stor Indkvartering og der foruden daglige, ugentlige Skatter og Udgifter til indlagte Officerer og Ryttere langt højere og mere, end kongl. Ordre tillader, saa de derover ere saa forarmede, at de ingenlunde kunne formaa eller afstedkomme den paabudte Rest eller Skat at udgive, eftersom og en Part er slet fra Hus og Hjem“.

Christen Pedersen i Gøttrup paa Gøttrup Sognemænds Vegne, Christen Nielsen i Kettrupgaard paa Kettrup Sognemænds Vegne, Niels Knudsen i Skræm paa Skræm Sognemænds Vegne, Thomas Lauesen i Svendstrup paa Hjordel Sognemænds Vegne og Jens Beck paa Lerup Sognemænds Vegne, at „de og siden forⁿ 18. Februar have haft en meget stor Indkvartering saa vel som og endnu daglig, tilmed daglige og ugentlige Skatter og Tynge til de indlagte, saa de ingenlunde kunne formaa den Rest at udgive“.

„Her hos ydermere gav forⁿ Søren Andersen tilkende og alvorlig befalede, at eftersom der nu nyligen er paa budt 260 Tdr. Rug eller Mel her af Herredet nu straks at yde og udgive, at de og tiltænke under højeste Straf det ved Dag og Nat at ligne og levere, saafremt de ikke derfor af de Brandenborgerske ville eksekveres. Hvortil svarede alle disse fornævnte indførte saa vel som og menige Herredsmænd, som idag Tinget søgte, alle endrægteligen og hver særdeles, at det er en umulig Ting enten denne fordrende Rest Korn og Penge, ejheller denne sidst nu paabudte Kornskat at kunne udgive eller til-

vejebringe, eftersom Herredet af forberørte Aarsager er saa udarmet og fordærvet og sent, er muligt aldrig, det skal forvinde eller igen komme paa Fode, og mange allerede i Armod og Elendighed geraade og ere med Hustru og Børn fra Hus og Hjem, saa dersom enten den fordrendes Rest eller og paabudte Kornskat endelig skulde udfordres, som dog umuligt er, eller og den Indkvartering længe skal vedholde, og den Skat til dem at mundere og underholde, nødes moksen menige Mand med de andre at gaa fra Hus og Hjem og udi Armod og Elendighed geraade, og den Guds Velsignelse, som staar paa Marken, bliver øde og uhøstet, om de endskønt med ganske intet andet end som Indkvartering, Hold og ugentlige Skatter og Penges Udgifter dertil bleve besværede“.

Baldtser Hansøn paa Øland paa dette Sogns Vegne gav og til Gensvar, at „de af Oxholm og Sognet langt mere haver udgivet til de kejserlige, end som det i denne fordrende Rest kan tilkomme eller beløbe“.

Efter denne Dag, den 6. Juni 1659, holdtes der i Han Herred ikke mere Ting før i Begyndelsen af Aaret 1660.

Inden den foreliggende Afhandling afsluttes, vil der være Anledning til at henvise til nogle tidligere Behandlinger af Emner fra de samme Tider og Omraader.

J. J. A. Worsaae har i Historisk Tidsskrift II, for 1841, skrevet en Afhandling: „Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede“, hvori bl. a. omtales de svenske Troppers og Polakkernes Forhold og Optræden under deres Indkvartering i Vejle By og Amt i Krigsaarene 1657—59.

Ogsaa her paapeges Troppernes og navnlig Polakkernes uhørte Brutalitet og Grusomhed over for Befolkningen saavel i Vejle som i Landsbyerne. For en Del er der øst af de samme Kilder, som jeg har benyttet, nemlig de omliggende Herreders Tingbøger, og hvad Tilstandene saa vel under som i de første Aar efter Krigen angaar med Hensyn til øde og afbrændte Gaarde, øde Marker og Beboernes Nødstilstand, saa bekræfter det ene Billede det andet.

I Elbo, Holmans og Brusk Herreders Tingbøger m. fl. fra 1661—63 findes følgende Paategning med Blæk paa Titelbladet: „Gjennemset og exerperet i April 1840 af J. J. A. Worsaae, Stud. theol.“

I Vejle Amts Aarbøger for 1907 har Oberst Liljefalk skrevet en Afhandling: „Brandenburgerne, Østerrigerne og Polakkerne i Vejle Amt 1658—59“. — Foruden at der gives et udførligt Billede af Polakkernes Grusomhed og vilde Blodsudgydelse (efter polsk Kilde) under Indtagelsen af Koldinghus, omtales ogsaa her den ubeherskede og ubegrænsede Ødelæggelse rundt om i Landsbyerne, som stadig antog den mest ondartede Form under Polakkernes Hænder; og den noget knappe Beretning falder saaledes sammen med det Billede, som Tingbøgerne give af de samme Forhold.

Det svenske Rytterkorps, som under Generalmajor Böttichers Kommando i Efteraaret 1657 rykkede Nord paa i Landet til Vendsyssel, gik under Indmarchen over Harboøretangen og passerede her Limfjorden under ringe Modstand fra de danske, der stod i en forskanset Stilling ved Agger, hvorefter det fortsatte Marchen i hurtigt Tempo igennem Thy og Hanherred til Vendsyssel.

Om selve denne Marche, og hvad der skete indtil

Ankomsten Øst for den store Vildmose i de første Dage af Oktober, have de forskellige Forfattere, som dette Spørgsmaal har beskæftiget, i Hovedsagen kunnet være enige; men nu dele Meningerne sig med Hensyn til Vejen, som fulgtes under Tilbagemarchen; ogsaa hvad angaar Varigheden af det første svenske Ophold i Vendsyssel — afset fra Besættelsen af Hals Skanse —, har der hersket nogen Usikkerhed.

I Historisk Tidsskrift 6. R. V og 7. R. III saavel som i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. R. IV have Dr. phil. Villads Christensen og Kapt. Rockstroh skrevet flere Artikler vedrørende Generalmajor Böttichers Fremstød til Vendsyssel og Tilbagemarchen derfra.

Dr. Christensen fører Korpset samme Vej tilbage som frem — altsaa over Harboøre, medens Kapt. Rockstroh formener, at det er gaaet over Limfjorden til Aalborg og videre Syd paa til Fredericia ad den østjydske Længdevej.

Da den Opgave, som jeg har stillet mig ved den foreliggende Undersøgelse, er begrænset til at gøre tilgængeligt, hvad de endnu resterende Tingbøger fra hin Tid ved om Sagen, skal jeg ikke indlade mig paa en Vurdering af det Bevismateriale, hvormed de Hrr. rykke i Marken til Forsvar og Angreb, — men kun henlede Opmærksomheden paa, at Tingbøgerne, som det ses med stor Tydelighed flere Steder foran, tillade, at begge Anskuelser faa Gyldighed, idet Styrken deles i en østlig og en vestlig Kolonne, og den første gaar over Limfjorden ved Aalborg ad den der udlagte Tøndebro, medens den anden benytter Passagen ved Harboøre, en Deling, som der var flere gode Grunde for, blandt hvilke endnu en Gang skal nævnes den af den svenske Krigskommissær Hendrik Gau anførte, vedrørende den i alle Herreder ved samme Løj-

lighed foretagne Udskrivning af Heste til Transport af Skyts og Train til Kiel.

Hvad angaar Varigheden af de svenske Troppers første Ophold i Vendsyssel, saa gøre Tingbøgerne for Børglum og Kær¹⁾ Herreder udførligt Rede for, at i hvert Fald en betydelig Del af den oprindelige Styrke har haft Kvarter Vinteren over i den østlige Del af Herrederne og indtil Midvinter i det tidligste i Herredernes vestlige Sogne; den midterste Del af de i Øst og Vest sig langt strækkende Herreder var derimod kun i ringe Grad berørt af Indkvartering.

Om Hals Skanse i hine Tider er der skrevet i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VIII; her skal kun peges paa, at dens Rolle, som Led i det danske Forsvar, ifølge Tingbogsoplysningerne var af en saadan Beskaffenhed, at dette Afsnit af dens Historie formentlig rettere maa føres ind under en kulturhistorisk Betragtning, end det bør tages op til krigsmæssig Bedømmelse.

Ved Udarbejdelsen af denne Afhandling ere følgende Tingbøger benyttede:

- Brusk Herred: 1661, 62, 63, 64, 65, 66 og 1667.
- Tingbog for Kolding By: 1660—61.
- Kolding Raadstuebog: 1661—75.
- Anst Herred: ^{17/5} 1660—^{19/12} 1661, 1664, 65, 66 og 1668.
- Elbo — : 1661, 1664, 65 og 1666.
- Holmans Herred: 1661, 62, 63 og 1665.
- Vejle Bys Tingbog: 1667.
- Tørrild Herred: 1662, 63, 64 og 1667—68.
- Nørvang — : 1663 og 1664.
- Slavs — : 1662, 63, 64 og 1665.

¹⁾ Beretninger fra Kær Herreds Tingbøger maa ikke forveksles eller sammenblandes med Hals Birks Tingbøgers Oplysninger.

- Vrads Herred: 1660—62 og 1664—66.
 Tyrsting — : $\frac{1}{2}$ 1660—62 Snapsting.
 Hids — : 1659, 60, 62, 1663—65.
 Lysgaard — : 1662— $\frac{24}{8}$ 1664.
 Refs — : $\frac{15}{2}$ 1658—1660.
 Hassing — : 1661.
 Gørding — : 1660—61, 1661—62.
 Vor — : 1656—60 $\frac{3}{4}$, 1664.
 Fleskum — : 1659—61.
 Øster Hornum Herred: 1661.
 Aars Herred: 1659—60.
 Slet — : 1661, 1663.
 Skads — : 1657—60, 1661, 62, 63, 64.
 Vester Horne Herred: 1661— $\frac{9}{2}$ 1662, 1662, $\frac{12}{2}$ 1663.
 Kærgaards Birk: 1661, 62, 1664, 65, 66.
 Sabro Herred: 1661.
 Framlev — : 1661, 62.
 Hads — : 1657—60 $\frac{20}{2}$, 1660, 61, 62.
 Skanderborg Birk: 1662.
 Gern Herred: 1663.
 Hellum — : 1661, 62.
 Han — : 1659—66, 61.
 Børglum — : 1660, 61, 62.
 Hals Birk: 1659—61, 62—63.
 Kær Herred: 1659, 1661.
 Morsø Nørre Herred: 1664. Morsø Sønder Herred: 1664.
 Hannæs Birk: 1659—60, 1662.
 Hjørring Bys Tingbog: 1660, 1661—62.
 Skagen Bys Tingbog: 1657, 1658.
 Horns Herred: 1657—58, 1659—60.
 Hvetbo — : 1659—60, 1662—63.
 Jerslev — : 1660.

lalt 99. Her er gennemgaaet, hvad der findes fra den Tid, og som kunde tænkes at give Udbytte, men en Del har intet nævneværdigt eller endog slet intet givet.